

Rola parlamentu w powstaniu ustawy o czasie pracy w przemyśle i handlu z 1919 r.

The role of the Parliament in the enactment of the Working Time in Industry and Trade Act of 1919

Streszczenie: W artykule przedstawiona została rola parlamentu w powstaniu ustawy o czasie pracy w przemyśle i handlu z dnia 18 grudnia 1919 r., która odegrała niezwykle istotną rolę w zakresie ustawodawstwa socjalnego w okresie II RP. Autor dochodzi do wniosku, że w wyniku wyjątkowej sytuacji panującej w odrodzonym państwie polskim to nie rząd odegrał kluczową rolę w tworzeniu projektu ustawy o czasie pracy, a parlament. Wprawdzie rząd wydał dekret z 23 listopada 1918 r. o 8-godzinnym dniu pracy, jednak dekret ten nie regulował szeregu spraw związanych z długością czasu pracy. Spotkało się to z negatywną oceną komisji sejmowych, tj. Komisji Ochrony Pracy oraz Komisji Przemysłowo-Handlowej, które stworzyły własne projekty ustawy. W trakcie procesu legislacyjnego, poprzez wystąpienia przedstawicieli kilku partii politycznych, można było zauważyć różne koncepcje dotyczące nie tylko podejścia do czasu pracy, ale również do kwestii ustawodawstwa socjalnego, a także wizji rozwoju gospodarczego Polski w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości.

Słowa kluczowe: prawo pracy II RP, ustawa o czasie pracy, ustawodawstwo socjalne, Sejm Ustawodawczy (1919-1922).

Abstract: The article presents the role of parliament in the establishment of the Working Time in Industry and Trade Act of 18 December 1919, which played an immensely important role in social legislation during the Second Republic of Poland. The author concludes that as a result of the exceptional situation prevailing in the reconstituted Polish state, it was not the government that played a key role in the creation of the Act, but the Parliament. Although the government issued a decree of 23 November 1918 concerning an 8-hour working day, the decree did not regulate a number of issues related to the length of working time. This was negatively assessed by the parliamentary committees: the Labour Protection Committee and the Industry and Commerce Committee, which created their own bills. In the course of the legislative process, through the speeches of representatives of several political parties, one could see different approaches in dealing not only with the working time, but also with the issues of social legislation, as well as the vision of Poland's economic development in the first years after the regaining of independence.

Keywords: labour law in Second Polish Republic, Working Time in Industry and Trade Act of 1919, social legislation, Legislative Sejm (1919-1922).

Wstęp

W pierwszym okresie istnienia II Rzeczypospolitej kwestia regulacji zagadnień dotyczących prawa pracy, ze względu na interes społeczny, stanowiła jedno z ważniejszych zadań dla odrodzonego państwa polskiego. Zagadnienia związane z prawem pracy unormowane zostały w okresie II Rzeczypospolitej w wielu aktach prawnych¹. Podobnie rozbudowane było ustawodawstwo ochronne, nakładające na pracodawców bezwzględnie wiążące obowiązki, które nie mogły być uchylone ani osłabione przez układy zbiorowe prawa pracy czy indywidualne umowy o pracę². Zagadnienia z zakresu ochrony pracy w okresie międzywojennym obejmowały: pracę młodocianych i kobiet³, bezpieczeństwo i higienę pracy⁴, kaucje pracowników⁵, zapobieganie i zwalczanie chorób zawodowych⁶, ochronę rynku pracy⁷,

¹ Poszczególne zagadnienia prawa pracy regulowane były odrębnymi ustawami lub rozporządzeniami, np. dotyczące inspekcji pracy (rozporządzenie z dnia 14 lipca 1927 r. o inspekcji pracy Dz. U. z 1927 r. Nr 67, poz. 590), sądów pracy (rozporządzenie z dnia 24 października 1934 r. Prawo o sądach pracy Dz. U. z 1934 r. Nr 95, poz. 854), układów zbiorowych pracy (ustawa z dnia 14 kwietnia 1937 r. o układach zbiorowych pracy Dz. U. z 1937 r. Nr 31, poz. 242); szerzej o układach zbiorowych I. Rosenblüth, *Układy zbiorowe pracy: komentarz. Ustawa o układach zbiorowych pracy. Rozporządzenia wykonawcze. Wyciągi z motywów ustawodawczych. Przepisy związkowe. Zatargi zbiorowe. Wzory układów zbiorowych pracy i innych aktów prawnych*, Kraków 1937. W szczególny sposób została uregulowana kwestia umowy o pracę. Regulowały ją przepisy art. 441-477 Kodeksu zobowiązań z 1933 r. (Dz. U. z 1933 r. Nr 82, poz. 598) oraz przepisy szczególne odnoszące się do poszczególnych kategorii pracowników, tj. dla pracowników umysłowych było to rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 marca 1928 r. o umowie o pracę pracowników umysłowych, dla robotników – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 marca 1928 r. o umowie o pracę robotników. Osobno uregulowano warunki pracy robotników portowych poprzez wydanie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. o pracy robotników portowych w Gdyni. Poza tym źródłem norm regulujących umowy o pracę były układy zbiorowe, które zawierano pomiędzy pracodawcami lub związkami pracodawców a związkami pracowników, szerzej o umowie o pracę w okresie II RP; Ł. Baszak, *Regulacje prawne umowy o pracę robotników w latach 1928-1939*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2017, vol. 6, nr 2, s. 9-30, *idem*, *Regulacje prawne umowy o pracę pracowników umysłowych w latach 1928-1939*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2016, vol. 5, nr 1, s. 9-23; *idem*, *Obowiązki stron w umowie o pracę w Kodeksie zobowiązań z 1933 roku*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 3864, „Prawo. Studia Historycznoprawne” 2018, t. CCCXXV, s. 189-215 oraz w przywołanej w tych artykułach literaturze.

² S. Płaza, *Historia praw w Polsce na tle porównawczym. cz. 3. Okres międzywojenny*, Kraków 2001, s. 283.

³ Ustawa z dnia 2 sierpnia 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet (Dz. U. z 1924 r. Nr 65, poz. 636), szerzej o tym J. Jończyk, *Ochrona pracy kobiet i młodocianych w polskim przemyśle w latach 1918-1939*, Warszawa 1961.

⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 marca 1928 r. o bezpieczeństwie i higienie pracy (Dz. U. z 1928 r. Nr 35, poz. 325).

⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 maja 1927 r. o kaucjach składanych w związku z umową o pracę (Dz. U. z 1927 r. Nr 46, poz. 409).

⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 sierpnia 1927 r. o zapobieganiu chorobom zawodowym i ich zwalczaniu (Dz. U. z 1927 r. Nr 78, poz. 676), zmienione przez art. 43 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. (Dz. U. z 1934 r. Nr 95, poz. 854) i rozporządzenie wykonawcze z dnia 17 grudnia 1928 r. (Dz. U. z 1934 r. Nr 5, poz. 854).

⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 4 czerwca 1927 r. o ochronie rynku pracy (Dz. U. z 1927 r. Nr 54, poz. 472).

pośrednictwo pracy⁸, ochronę inwalidów⁹, prawo pracownika do wynalazków, urlopy¹⁰, a także czas pracy¹¹.

Zagadnienia dotyczące czasu pracy najpierw uregulowane zostały dekretem rządowym, a następnie w drodze ustawy, nad którą obradował Sejm Ustawodawczy.

1. Regulacje czasu pracy po odzyskaniu niepodległości

Po odzyskaniu niepodległości zagadnienia związane z czasem pracy były jednymi z pierwszych, które doczekały się regulacji. W pierwszej kolejności poruszono kwestię 8-godzinnego czasu pracy, czego po I wojnie światowej powszechnie domagano się zarówno w Polsce, jak i w innych państwach na świecie. Na ziemiach polskich kwestię tę poruszono już w uchwale Tymczasowego Rządu Ludowego w Lublinie z 7 listopada 1918 r., gdzie przewidziano 8-godzinny czas pracy. Stanowił o tym pkt 8 manifestu, wedle którego: „w przemyśle, rzemiosłach i handlu wprowadzamy niniejszym 8-godzinny dzień roboczy”¹².

Hasło 8-godzinnego czasu pracy stało się podstawą do współzawodnictwa pomiędzy rządem a radami delegatów robotniczych. W wyniku tej wzajemnej rywalizacji, w pośpiechu wydano pierwszy akt polskiego ustawodawstwa pracy, a więc dekret z 23 listopada 1918 r. o 8-godzinnym dniu pracy¹³, podpisany przez Józefa Piłsudskiego i Jędrzeja Moraczewskiego. W ślad za tym Warszawska Rada Delegatów Robotniczych w dniu 24 listopada 1918 r. przegłosowała analogiczną uchwałę. W ten sposób rząd ubiegł Radę Delegatów Robotniczych datą uchwalenia dekretu, ale nie datą opublikowania, ponieważ uchwała Rady została opublikowana w dniu uchwalenia w „Robotniku”, czyli 24 listopada 1918 r., a dekret rządowy ukazał się w Dzienniku Praw dopiero 29 listopada 1918 r. Obydwa akty regulowały cztery zasadnicze zagadnienia: zasadniczą długość dnia i tygodnia roboczego, normy równoważne czasu pracy, pracę w godzinach nadliczbowych i sankcje za nieprzestrzeganie przepisów ustawy. Przyjmowały one 8-godzinny dzień pracy i 46-godzinny tydzień pracy, różniąc się przede wszystkim w unormowaniu dopuszczalności nadgodzin oraz wysokości wynagrodzenia w tych godzinach.

⁸ Ustawa z dnia 10 czerwca 1924 r. o społecznym pośrednictwie pracy (Dz. U. z 1924 r. Nr 58, poz. 585), zmieniona art. 116 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 28 kwietnia 1934 r. o unormowaniu właściwości władz i trybu postępowania w niektórych działach administracji państwowej (Dz. U. z 1934 r. Nr 110, poz. 976) i art. 43 § 2 prawa o sądach pracy z dnia 24 października 1934 r. (Dz. U. z 1934 r. Nr 95, poz. 854).

⁹ Ustawa z dnia 17 marca 1932 r. o zaopatrzeniu inwalidzkim (Dz.U. z 1932 r. Nr 26, poz. 238).

¹⁰ Ustawa z dnia 16 maja 1922 r. o urloпах dla pracowników zatrudnionych w przemyśle i handlu (Dz. U. z 1922 r. Nr 40, poz. 334).

¹¹ Ustawa z dnia 18 grudnia 1919 r. o czasie pracy w przemyśle i handlu (Dz. U. z 1920 r. Nr 2, poz. 7).

¹² Manifest Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej z 7 listopada 1918 r.; K.W. Kumaniecki, *Zbiór najważniejszych dokumentów do powstania państwa polskiego*, Kraków-Warszawa 1920, s. 127-129.

¹³ Dz. P. P. z 1918 r. Nr 17, poz. 42.

Rozwiązania przyjęte w dekrete szły dalej niż późniejsza konwencja waszyngtońska i niż większość ówczesnych ustawodawstw innych krajów, gdzie obowiązywał 48-godzinny tydzień pracy, np.: w Niemczech, Francji, Holandii, Szwecji, Norwegii¹⁴.

2. Projekty ustawy o czasie pracy Komisji Ochrony Pracy oraz Komisji Przemysłowo-Handlowej

Dekret spotkał się z krytyką Komisji Ochrony Pracy¹⁵, która doszła do wniosku, że dekret z 23 listopada 1918 r. nie regulował szeregu spraw związanych z długością czasu pracy, co umożliwiało zbytnią dowolność interpretacyjną. W związku z tym komisja opracowała własny projekt ustawy. Został on następnie rozesłany do organizacji zawodowych pracowników i pracodawców. Komisja zapoznała się przesłanymi materiałami, w tym z projektem własnym otrzymanym od Towarzystwa Przemysłowców Królestwa Polskiego¹⁶. Następnie odbyła się konferencja z przedstawicielami Towarzystwa Przemysłowców, sprawozdawca zaś odbył konferencję z delegatem Rady Polskich Stowarzyszeń Pracowniczych. Po uwzględnieniu

¹⁴ Z. Landau, *Polskie ustawodawstwo pracy i jego realizacja w latach 1918–1923*, „Kwartalnik Historyczny” 1968, R. 75, nr 3, s. 546-547; M. Świącicki, *Instytucje polskiego prawa pracy w latach 1918-1939*, Warszawa 1960, s. 16-19; szerzej na temat czasu pracy w innych krajach (Francja, Belgia, Włochy, Niemcy, Anglia) w okresie międzywojennym patrz: M. Jastrzębowski, *Czas pracy u nas i za granicą (porównanie ustaw zagranicznych)*, „Przegląd Gospodarczy” 1924, R. V, nr 4, s. 161-168.

¹⁵ Komisja Ochrony Pracy została powołana przez Sejm Ustawodawczy już na 2. posiedzeniu w dniu 14 lutego 1919 r. w grupie pierwszych pięciu komisji sejmowych (obok wojskowej, rolnej, spraw zagranicznych i konstytucyjnej), jako resortowa „komisja wielka”. Komisje te liczyły początkowo 30, a od 9 lipca 1919 r. – 31 członków. Składy osobowe komisji Sejmu nie były obsadzane bezpośrednio przez plenum izby, lecz na zasadzie delegowania przez liczące początkowo, co najmniej 12, a następnie 11 posłów kluby parlamentarne. Parytet przydziału miejsc dla poszczególnych klubów uwzględniał ich liczebność i odwoływał się do tzw. metody d’Hont’a; patrz: T. Rzepecki, *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919 roku*, Poznań 1920, s. 272-281; A. Tomaszewska, *Aneksy*, [w:] A. Ajnenkiel, *Historia Sejmu polskiego*. t. II. cz. 2: *II Rzeczpospolita*, Warszawa 1989, s. 283; P.A. Tusiński, *Komisja Spraw Zagranicznych Sejmu Ustawodawczego (1919-1922) jako podmiot polityki zagranicznej w pierwszych latach II Rzeczypospolitej*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2015, t. XII, s. 137-138; *Komisje Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 15 grudnia 1920 roku*, Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej 1921, Druk Nr 2390. Pełny skład komisji patrz: T. Rzepecki, *op. cit.*, s. 274-275 oraz *Komisje Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 15 grudnia 1920 roku*, s. 10. Powołanie komisji patrz: *Sprawozdanie stenograficzne z 2 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 14 lutego 1919 r.*, s. 37.

¹⁶ Towarzystwo Przemysłowców Guberni Królestwa Polskiego, naczelną organizacją wielkiego przemysłu w Królestwie Polskim, założoną w 1909 r.; reprezentowało interesy wielkiego przemysłu wobec instytucji rządowych, społecznych i robotniczych; zabiegało o zamówienia rządowe, ulgi podatkowe i celne dla polskiego przemysłu oraz o ograniczenie ustawodawstwa pracy i obniżenie płac robotniczych. W 1913 r. zrzeszało 244 firmy, zatrudniające ponad 100 tys. robotników; organ prasowy – dwutygodnik „Przemysł Krajowy”; czołowi działacze: H. Marconi, T. Popowski, A. Wierzbicki. W wyniku przekształcenia Towarzystwa Przemysłowców Guberni Królestwa Polskiego w Warszawie utworzono Centralny Związek Polskiego Przemysłu, Górnictwa, Handlu i Finansów, zwany Lewiatanem, którego wieloletnim prezesem zarządu był A. Wierzbicki; <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Towarzystwo-Przemyslowcow-Guberni-Krolestwa-Polskiego;3988452.html>; <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Centralny-Zwiazek-Polskiego-Przemyslu-Gornictwa-Handlu-iFinansow;3884164.html> [dostęp 21.02.2020].

wszystkich przedstawionych opinii komisja przyjęła projekt w ostatecznej redakcji. Projekt ustawy liczył 20 artykułów, utrzymując 8-godzinny dzień pracy oraz 46-godzinny tydzień pracy¹⁷.

Został on przekazany do sejmowej Komisji Przemysłowo-Handlowej¹⁸, która przygotowała kontrprojekt¹⁹. We wstępie sprawozdania komisja przedstawiła swoje stanowisko w sprawie zmiany dekretu z dnia 23 listopada 1918 r. Przy zmianach i uzupełnieniach, których dokonała, komisja kierowała się dwoma naczelnymi motywami: „z jednej strony przyjęła bez zastrzeżeń motyw społeczny przyświecający ustawie, ochronę pracującego, jego sił i zdrowia, jako najcenniejszego kapitału społecznego i narodowego – z drugiej strony pragnęła podkreślić i uwzględnić dziś więcej niż kiedykolwiek – zwłaszcza w naszym położeniu – palącą potrzebę pracy jak najintensywniejszej, potrzebę spotęgowania wydajności pracy, koniecznej dla zapewnienia Państwu Polskiemu siły do walki konkurencyjnej na tle życia gospodarczego z innymi państwami i narodami”²⁰.

W dalszej części sprawozdania komisja uzasadniała podtrzymanie 8-godzinnego dnia pracy, co było zgodne z decyzjami konferencji pokojowej i z nowoczesnym ustawodawstwem innych państw europejskich (np. Francja, Anglia, Czechosłowacja). Jednocześnie podkreślono konieczność dostosowania ustawodawstwa w zakresie prawa pracy do wymagań konkurencji gospodarczej. Zwrócono uwagę, że Polska, jako organizm państwowy powstający z gruzów, jeszcze mocniej niż inne państwa musi poświęcić się ciężkiej pracy w celu nadrobienia zaległości w stosunku do innych państw lepiej rozwiniętych gospodarczo²¹. W związku z tym głównym obowiązkiem

¹⁷ *Sprawozdanie komisji ochrony pracy w przedmiocie konstytucyjnego zatwierdzenia dekretu z dnia 23 listopada 1918 r. o 8-mio godzinnym dniu pracy* (Dz. Pr. z 1918 r. Nr 17), Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej, Druk Nr 932.

¹⁸ Komisja Przemysłowo-Handlowa została powołana na 3 posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego w dniu 20 lutego 1919 r. i podobnie jak Komisja Ochrony Pracy była tzw. komisją wielką; pełny skład komisji patrz: T. Rzepecki, *op. cit.*, s. 277 oraz *Komisje Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 15 grudnia 1920 roku*, Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej 1921, Druk Nr 2390, s. 16. Powołanie komisji patrz: *Sprawozdanie stenograficzne z 3 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 20 lutego 1919 r.*, s. 89-90.

¹⁹ Projekt komisji był poniekąd odbiciem projektu Komisji do Spraw Robotniczych przy Towarzystwie Przemysłowców Królestwa Polskiego; szerzej o projekcie i roli przemysłowców oraz Komisji Przemysłowo-Handlowej A. Wierzbicki, *Wspomnienia i dokumenty (1877-1920)*, t. I, Warszawa 1957, s. 432-442 oraz M. Świącicki, *op. cit.*, s. 19-20.

²⁰ *Sprawozdanie komisji przemysłowo-handlowej w przedmiocie konstytucyjnego zatwierdzenia dekretu z dnia 23 listopada 1918 r. o 8-mio godzinnym dniu pracy* (Dz. Praw z 1918 r. Nr 17), Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej, Druk Nr 1136, s. 1.

²¹ *Ibidem*, s. 2: „[...] potrzebę spotęgowania wytwórczości narodowej w każdej dziedzinie pracy jest dla nas bez porównania większą i bardziej nagłą niż gdzieindziej, gdy zważymy, że wojna osłabiła i podcięła nas znacznie dotkliwiej niż inne narody, że miasta i wsie u nas zniszczone, że tysiące warsztatów pracy musimy z ruin odtwarzać na nowo, gdy je inne społeczeństwa u siebie jedynie odbudowują, uzupełniają i rozwijają, – gdy się ponadto uwzględnimy, że i niezależnie od skutków wojny w zakresie produktywności gospodarczej nie mogliśmy dotychczas dotrzymać kroku naszym bliższym i dalszym sąsiadom, że brak nam tradycji w kulturze pracy, w jakiej wychowywały się szeregi pokoleń w narodach bardziej od naszego uprzemysłowionych, i że skutkiem tego wydajność pracy robotnika czy fabrycznego, przemysłowego czy rolnego jest u nas przeciętnie i na ogół mniejsza niż gdzieindziej”.

Rządu było, według komisji, utwierdzenie w takim przekonaniu całego społeczeństwa, co wzmocniłoby i utwierdziło byt odrodzonej Rzeczypospolitej. W tym celu ustawodawstwo społeczne powinno być dostosowane do spełnienia powyższych celów.

W przedstawionym przez Komisję Przemysłowo-Handlową projekcie ustawy o czasie pracy starano się pogodzić dwa zasadnicze motywy: „motyw społeczno-ochronny pracy i narodowo-państwowy – intensywnego wykorzystania pracy w ramach ustalonego dla niej czasu”²².

Jednocześnie pod uwagę brano analogiczne rozwiązania zawarte w ustawodawstwach innych państw.

Komisja Przemysłowo-Handlowa podtrzymała zawartą w projekcie normę 8-godzinnego dnia pracy, ale nie uwzględniła 46-godzinnego tygodnia pracy, w zamian proponując 48-godzinny tydzień pracy. Poza tym w jej projekcie przyjęto jako normy zasadnicze: przymusowy powszechny odpoczynek niedzielny (art. 8) i zakaz pracy nocnej (art. 12), dopuszczając do pewnych wyjątków i odstępstw od każdej z wymienionych norm (art. 9, dotyczący pracy w niedziele i dni świąteczne, oraz art. 13, stanowiący o dopuszczalności pracy w godzinach nadliczbowych).

Ponadto zwrócono uwagę na zbyt dużą liczbę dni świątecznych wolnych od pracy, proponując w drodze rezolucji²³ jej zmniejszenie do liczby przyjętej w najbardziej uprzemysłowionych krajach zachodniej Europy.

W przeciwieństwie do projektu Komisji Ochrony Pracy zakłady użyteczności publicznej zostały wyjęte spod przepisów ustawy. Jednak podkreślono, że 8-godzinny czas pracy ma obowiązywać we wszystkich zakładach pracy, a więc niezależnie od tego, czy dany zakład był własnością prywatną, czy państwową (art. 1). Poza tym Komisja Przemysłowo-Handlowa przeciwna była zrównaniu przepisów o czasie pracy w przemyśle i handlu, uznając pracę w handlu za łżejszą. Jednak ze względu na powszechne przyjęcie 8-godzinnego dnia pracy w handlu podtrzymano stanowisko Komisji Ochrony Pracy, ograniczając się do kilku specjalnych postanowień uwzględniających potrzeby życia handlowego (art. 6)²⁴.

Kolejne zmiany zaproponowane przez Komisję Przemysłowo-Handlową dotyczyły powierzenia orzecznictwa karno-administracyjnego za naruszenie ustawy sądom, a nie Inspekcji Pracy, jak proponowała Komisja Ochrony Pracy. Zmiana ta miała na celu oddzielenie władzy wykonawczej od władzy sądowniczej. Odmienne unormowano również kwestię wykonania ustawy, powierzając ją, tak jak w pierwotnym projekcie, Ministrowi Pracy i Opieki Społecznej, jednak nie w porozumieniu z właściwym ministerstwem, a w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu, z tym że gdy chodziło o zakłady pracy podlegające bezpośrednio poszczególnym ministerstwom, inicjatywa i wykonanie ustawy należało do właściwego fachowego ministra z zastrzeżeniem uprzedniego porozumienia się z Ministrem Pracy i Opieki Społecznej (art. 17).

²² *Ibidem*, s. 2.

²³ *Ibidem*, załącznik nr 3.

²⁴ Por.: *ibidem*, s. 6.

3. Prace sejmowe nad ustawą o czasie pracy w przemyśle i handlu

Następnie projekt trafił pod obrady Sejmu Ustawodawczego, gdzie w dniu 12 listopada 1919 r. rozpoczęto jego uchwalanie²⁵. Na wstępie Marszałek Sejmu podkreślił, że spotkano się z sytuacją wyjątkową, ponieważ sprawa 8-godzinnego dnia pracy była przekazana dwóm komisjom: Ochrony Pracy i Przemysłowo-Handlowej. Postanowiono przeprowadzić wspólne posiedzenie tych komisji. W trakcie obrad zarówno poseł Andrzej Wierzbicki²⁶ (klub sejmowy Związek Sejmowy Ludowo-Narodowy)²⁷, jak i poseł Bronisław Ziemięcki²⁸ (Związek Polskich Posłów Socjalistycznych) zwrócili się z prośbą o nieodsyłanie tej sprawy ponownie do komisji, ponieważ Komisja Przemysłowo-Handlowa proponowała przyjęcie projektu Komisji Ochrony Pracy z poprawkami przez nią zaproponowanymi i należy w tej sytuacji potraktować, że jest jeden projekt ustawy i poprawki drugiej komisji.

W pierwszej kolejności głos zabrał poseł Zygmunt Żuławski²⁹ będący sprawozdawcą Komisji Ochrony Pracy. Na początku swojego wystąpienia odniósł się

²⁵ *Sprawozdanie stenograficzne z 97 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 12 listopada 1919 r.*

²⁶ Andrzej Wierzbicki (ur. 7 czerwca 1877 r. w Chawie, zm. 11 lutego 1961 r. w Warszawie) – polski działacz gospodarczy, poseł na Sejm Ustawodawczy oraz I i IV kadencji w II Rzeczypospolitej. W 1912 r. objął stanowisko dyrektora Towarzystwa Przemysłowców Królestwa Polskiego. Po uzyskaniu niepodległości dyrektorem naczelny, później zaś prezes Centralnego Związku Polskiego Przemysłu, Górnicstwa, Handlu i Finansów Lewiatan. Z ramienia Komitetu Narodowego Polskiego przewodniczył polskiej Delegacji Ekonomicznej na konferencję pokojową w Paryżu 1918-1919. W 1913 r. został członkiem Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego. Z endecją związany był do 1928 r. W 1929 r. został odznaczony Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski. W 1939 r. członek Komitetu Obywatelskiego przy Dowództwie Obrony Stolicy. Za udział w obronie Warszawy otrzymał Krzyż Walecznych; [https://pl.wikipedia.org/wiki/Andrzej_Wierzbicki_\(polityk\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Andrzej_Wierzbicki_(polityk)) [dostęp 21.02.2020].

²⁷ W Sejmie Ustawodawczym utworzono 10 klubów politycznych: Związek Sejmowy Ludowo-Narodowy, Polskie Stronnictwo Ludowe „Wyzwolenie” i Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast” (od 9 października 1919 r. połączone jako Polskie Stronnictwo Ludowe), Związek Polskich Posłów Socjalistycznych, Koło Poselskie Polskiego Zjednoczenia Ludowego, Narodowy Związek Robotniczy, Klub Pracy Konstytucyjnej, Polskie Stronnictwo Ludowe (lewica), Wolne Zjednoczenie Posłów Narodowości Żydowskiej, Niemieckie Stronnictwo Ludowe; szerzej T. Rzepecki, *op. cit.*, s. 282-290.

²⁸ Bronisław Ziemięcki (ur. 27 stycznia 1885 r. w Wilnie, zm. 22 lutego 1944 r. w Warszawie) – polski polityk, poseł na Sejm I kadencji w II RP. Od 1916 r. członek Centralnego Komitetu Robotniczego PPS. Od 7 listopada do 16 listopada 1918 r. był ministrem przemysłu Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej, zaś od 17 listopada 1918 r. do 16 stycznia 1919 r. ministrem pracy i opieki społecznej w rządzie Jędrzeja Moraczewskiego. W 1920 r. był zastępcą członka Rady Obrony Państwa. W wyborach w 1919 i 1922 r. uzyskał mandat posła do Sejmu Rzeczypospolitej z ramienia PPS. Od 20 listopada 1925 r. do 20 kwietnia 1926 r. był ministrem pracy i opieki społecznej w gabinecie Aleksandra Skrzyńskiego (wspólnie z Norbertem Barlickim podał się do dymisji). Od 24 listopada 1927 r. do 12 lipca 1933 r. był prezydentem Łodzi. W okresie wojny był członkiem PPS-WRN. Aresztowany 10 lutego 1944 r. przez Niemców, został rozstrzelany w jednej z masowych egzekucji 22 lutego tego roku w ruinach warszawskiego getta; https://pl.wikipedia.org/wiki/Bronisław_Ziemięcki [dostęp 21.02.2020].

²⁹ Zygmunt Żuławski, ur. 31 lipca 1880 r. w Młynem k. Limanowej, zm. 4 września 1949 r. w Krakowie, działacz socjalistyczny; od 1904 r. w PPSD (1911-1918 członek Komitetu Wykonawczego); 1905-1908 sekretarz Krajowej Komisji Zawodowej w Galicji; od 1919 r. w PPS (1919-1939 członek, 1924-1928 wiceprzewodniczący, 1937-1939 przewodniczący Rady Naczelnej, 1922-1939

on do „macoszego” traktowania ustawodawstwa ochronnego pracy, podkreślając, że dotychczasowe ustawodawstwo z tego zakresu zabezpieczało przede wszystkim interes przedsiębiorców, a nie prawdziwą ochronę pracy. Podkreślił przerażające warunki pracy mające miejsce przed wojną, szczególnie jeśli chodzi o nadmierny wyzysk pracy dziecka, kobiety, robotnika, gdzie spotykano się np. z zatrudnianiem dzieci na kilkanaście godzin dziennie, zatrudnianiem robotników w przedsiębiorstwach o ruchu ciągłym na zmiany 12-godzinne w ten sposób, że robotnicy przy najcięższej pracy stale normalnie pracowali 12 godzin, a przy zmianie nocnej na dzienną 18 godzin, albo nawet 24 godziny. Wskutek takich praktyk zaobserwowano wzrost wypadków w przemyśle, gdzie większość z nich miała miejsce po 10-11 godzinach pracy. Jednocześnie następowała postępująca degeneracja całej klasy robotniczej. Co ciekawe, w Niemczech i Austrii uwagę na to zwróciło wojsko, ponieważ większość rekrutów pochodziła z klasy robotniczej i nie spełniała wymogów do odbycia służby wojskowej. Właśnie w ten sposób władze wojskowe zaczęły się domagać poprawy warunków pracy robotników. Jednak sprawozdawca przypomniał, że przed wojną o skrócenie czasu pracy walkę rozpoczęli sami robotnicy przy pomocy swoich organizacji związkowych i politycznych. Wtedy rozpoczął się proces skracania czasu pracy, w Austrii i Niemczech najpierw do 11 godzin dziennie, później do 9, a nawet do 8,5 godzin.

Po początkowych obawach ze strony przemysłowców, z biegiem czasu nawet i oni zaczęli dostrzegać, że skrócenie to nie stanowiło przeszkody dla rozwoju przemysłu. Wprawdzie nie dotyczyło to wszystkich państw europejskich, a głównie tych najlepiej rozwiniętych gospodarczo, ale na posiedzeniu międzynarodowej komisji ochrony pracy w Bernie postulowano 8-godzinny dzień pracy. Jednak łatwiej było przekonać do tego przemysłowców niż rządy poszczególnych państw. Dopiero doświadczenia wojenne przyśpieszyły zmiany w zakresie czasu pracy.

Jako pierwszy konieczność dokonania tych zmian w Polsce, według sprawozdawcy, zrozumiał rząd Jędrzeja Moraczewskiego, co było według niego największą zasługą tego rządu. W ślad za polskim rządem hasło wprowadzenia 8-godzinnego czasu pracy powtórzyły wszystkie państwa nowoczesne, zarówno nowo powstałe, jak i państwa dawne.

Uwieńczeniem tego procesu było uwzględnienie tych postanowień w traktacie pokojowym, przez co 8-godzinny dzień pracy został zaakceptowany przez społeczność międzynarodową.

Następnie poseł Żuławski przeszedł do omówienia dekretu rządu Moraczewskiego, stwierdzając, że zasada 8-godzinnego dnia pracy została przez komisję przyjęta. Jednak ze względu na brak kompleksowego uregulowania kwestii czasu

członek CKW); 1919-1922 przewodniczący Komisji Centralnej Związków Zawodowych, następnie do 1939 r. jej sekretarz; 1919-1935 poseł na sejm; 1940-1945 w PPS-WRN. W czerwcu 1945 r. uczestnik konferencji moskiewskiej w sprawie utworzenia TRJN; po odmowie władz państwowych zalegalizowania Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej 1945-1946 w PPS; w 1946 r. poseł do KRN, od 1947 r. – do Sejmu Ustawodawczego (krytykował politykę PPR); <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Zulawski-Zygmunt;4003192.html> [dostęp 21.02.2020].

pracy należało ten dekret uchylić i zastąpić go osobną ustawą. Komisja opracowała projekt ustawy o czasie pracy, biorąc pod uwagę wyniki ankiety przeprowadzonej wśród wszystkich zrzeszeń przedsiębiorców i robotników, które podtrzymały, poza jedną grupą drobnych majstrów Małopolski, zasadę 8-godzinnego dnia pracy.

W kolejnej części wystąpienia poseł Żuławski zwrócił uwagę na złamanie Regulaminu Sejmu Ustawodawczego³⁰, ponieważ Komisja Przemysłowo-Handlowa wprawdzie przedstawiła poprawki do projektu przygotowanego przez Komisję Ochrony Pracy, jednak tak naprawdę był to nowy projekt ustawy, gdyż według Regulaminu poprawki mogły polegać tylko na wykreśleniu albo dodaniu odpowiednich zdań, czego nie uczyniono. Mimo tego obydwie komisje osiągnęły względne porozumienie³¹.

W dalszej części sprawozdania poseł Żuławski uzasadniał potrzebę zachowania zasadniczych postanowień dekretu, a więc wprowadzenia 46-godzinnego tygodnia roboczego, 8-godzinnego dnia pracy przez 5 dni tygodnia i 6 godzin pracy w sobotę. Podkreślał konieczność zachowania wolnej soboty, a tak naprawdę wolnego popołudnia, aby robotnicy mogli załatwić swoje sprawy gospodarcze. Poza tym 6-godzinny dzień pracy w sobotę został już wprowadzony w życie we wszystkich większych przemysłach, co dodatkowo przemawiało za utrzymaniem tych postanowień. Sprawozdawca przestrzegał posłów przed przyjęciem 48-godzinnego tygodnia pracy, czego domagała się Komisja Przemysłowo-Handlowa, ponieważ groziłoby to niebezpieczeństwem wywołania zamieszek przez robotników³².

Następnie poseł Żuławski poparł zmianę zaproponowaną przez Komisję Przemysłowo-Handlową odnośnie do brzmienia zapisów dotyczących tego, kogo powinny obowiązywać projektowane przepisy³³. Obydwie komisje identycznie potraktowały także czas pracy robotników pracujących w zakładach humanitarnych (np. szpitale, biura adwokackie, notarialne, biura ubezpieczeń społecznych), który powinien podlegać tej samej ochronie, jaka przysługiwać miała robotnikom pracującym w innych przedsiębiorstwach. Komisje były również jednomyślne w kwestii przyjętych wyjątków, w których należało zezwolić na przedłużenie czasu pracy. Jedyna rozbieżność dotyczyła zaproponowanej przez Komisję Przemysłowo-Handlową stylistycznej poprawki w ujęciu art. 6 lit. a)³⁴, na co Komisja Ochrony Pracy wyraziła zgodę³⁵.

Jednak kolejna zmiana Komisji Przemysłowo-Handlowej dotycząca pracy robotnika w przedsiębiorstwach ciągłych nie została zaakceptowana przez Komisję Ochrony Pracy. Poseł Żuławski uzasadniał to tym, że przyjęcie rozwiązań Komisji

³⁰ *Tymczasowy Regulamin obrad Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej*, Druk Nr 1 z 1919 r.

³¹ *Sprawozdanie stenograficzne z 97 posiedzenia...*, s. XCVII/48.

³² *Ibidem*, s. XCVII/49-50.

³³ „We wszelkich zakładach użyteczności publicznej”, na „w innych zakładach pracy, chociażby nieobliczonych na zysk, a prowadzonych w sposób przemysłowy, niezależnie od tego, czy są własnością prywatną czy państwa, czy też organów samorządowych”.

³⁴ Patrz: *Sprawozdanie komisji przemysłowo-handlowej...*, s. 6.

³⁵ *Sprawozdanie stenograficzne z 97 posiedzenia...*, s. XCVII/51-52.

Przemysłowo-Handlowej w sprawie odebrania robotnikom pracującym w przedsiębiorstwach ciągłych spoczynku niedzielnego byłoby gorszym potraktowaniem tych robotników, niż traktowały ich przed wojną państwa zaborcze (Austria i Niemcy). Spowodowałoby to słuszne rozgoryczenie pracowników, dlatego poprawki te należało według posła Żuławskiego odrzucić³⁶.

Komisja Ochrony Pracy nie zgadzała się również z propozycją Komisji Przemysłowo-Handlowej w zakresie tzw. konieczności narodowej, zezwalającej na przedłużenie czasu pracy przez Radę Ministrów w taki sposób, jaki został zaproponowany³⁷.

Następnie poseł sprawozdawca odniósł się do kwestii 6-godzinnego dnia pracy w sobotę i przewidzianych wyjątków przedłużenia czasu pracy w tym dniu do 8 godzin. Uzasadniał, że dla handlu i dla przedsiębiorstw o ruchu ciągłym jest uzasadnione wprowadzić taki wyjątek i zezwolić pracownikom na pracę w sobotę przez 8 godzin. Zaznaczył przy tym, że robotnicy pracujący o 2 godziny dłużej powinni być za to odpowiednio wynagrodzeni. Równocześnie wskazał, że Komisja unormowała sprawę niedzielного odpoczynku, stanowiąc, że w tym dniu wszelki handel i przemysł powinien być zamknięty, z wyjątkiem tego, który nie może być wstrzymany ze względu na jego użyteczność publiczną lub służy potrzebom ludności. W tej sprawie obydwie komisje były zgodne z bardzo małymi wyjątkami, które miały być przedstawione przez sprawozdawcę na rozprawie szczegółowej. Poseł Żuławski podkreślił, że wyjątki co do czasu pracy i pracy w niedzielę dotyczą przede wszystkim przedsiębiorstw o ruchu ciągłym, mających charakter użyteczności publicznej, a więc np. wodociągi, oświetlenia, kanalizacje itp.³⁸

Następnie sprawozdawca przedstawił stosunek Komisji Ochrony Pracy do pracy nocnej, podkreślając, że poza miejscami, gdzie jest ona bezwzględnie konieczna, powinna być zakazana. W tym zakresie obydwie komisje były zgodne³⁹.

Na koniec swojego wystąpienia poseł Żuławski podsumował projekt Komisji Ochrony Pracy i projekt Komisji Przemysłowo-Handlowej. Zwrócił uwagę na dwie zasadnicze różnice pomiędzy obydwojma projektami. Pierwszy wiązał się z normą tygodniowego czasu pracy. Komisja Ochrony Pracy postulowała 46-godzinny tydzień pracy, natomiast Komisja Przemysłowo-Handlowa 48-godzinny tydzień pracy. Drugą główną różnicą była kwestia pełnego dnia odpoczynku dla wszystkich pracowników, a więc też dla pracujących w przedsiębiorstwach o ruchu ciągłym, za czym była Komisja Ochrony Pracy.

Poza tym sprawozdawca zwrócił uwagę na kwestię nie dotyczącą samej treści ustawy. Chodziło o postulat Komisji Przemysłowo-Handlowej, która uzależniała wprowadzenie w życie ustawy od wyniku konferencji waszyngtońskiej i proponowała zapis w ustawie, że jeśli przepisy tej ustawy byłyby sprzeczne z przepisami

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Poseł Wierzbicki dopytał w tym momencie, o jakie sformułowanie chodzi, patrz: *ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, s. XCVII/52-53.

³⁹ *Ibidem*, s. XCVII/53-54.

konferencji waszyngtońskiej, wówczas ustawa powinna ulec rewizji. Na takie rozwiązanie nie zgadzała się Komisja Ochrony Pracy, która podkreślała, że zastosowano w projekcie rozwiązania zamieszczone w traktacie pokojowym i zgodnie z tym traktatem postanowienia międzynarodowe nie mogą odebrać tych praw pracowniczych, które już zostały osiągnięte w danym kraju. Przyjęcie zapisu zaproponowanego przez Komisję Przemysłowo-Handlową (art. 19)⁴⁰ należało, według sprawozdawcy, bezwzględnie odrzucić.

Ostatnią kwestią, którą poruszył poseł Żuławski, był czas wejścia w życie ustawy o czasie pracy. Sprzeciwił się on propozycji Komisji Przemysłowo-Handlowej, która w swojej ostatniej poprawce opowiadała się za wprowadzeniem ustawy za półtora roku. Według Komisji Ochrony Pracy takie rozwiązanie nie wchodziło w grę i należało wprowadzić ustawę po 4 tygodniach, a po 6 miesiącach tylko w tych przemysłach, gdzie ze względu na interes samego przemysłu byłoby to konieczne. Przemówienie posła Żuławskiego zakończyło się brawami⁴¹.

W dniu 14 listopada 1919 r. odbyło się kolejne posiedzenie Sejmu Ustawodawczego, którego drugim punktem porządku dziennego było dalsze sprawozdanie Komisji Ochrony Pracy oraz Komisji Przemysłowo-Handlowej w przedmiocie konstytucyjnego zatwierdzenia dekretu z dnia 23 listopada 1918 r. o 8-godzinny dzień pracy⁴².

Posiedzenie rozpoczął poseł Ernest Adam (Związek Ludowo-Narodowy)⁴³, będący sprawozdawcą Komisji Przemysłowo-Handlowej. W pierwszej części swojego wystąpienia poseł Adam przedstawił główne założenia Komisji Przemysłowo-Handlowej odnośnie do projektu ustawy o czasie pracy. Sprawozdawca zaznaczył, że podobnie jak Komisja Ochrony Pracy, tak i Komisja Przemysłowo-Handlowa uznała za słuszne przyjęcie 8-godzinnego dnia pracy. Jednak oprócz kierowania się motywem socjalnym i samą ochroną pracy pod uwagę należało tę kwestię rozpatrywać: „z punktu widzenia wytwórczości narodowej, państwowej, z punktu widzenia tej siły, jaką należy dać na podstawie wytwórczości państwu, w konkurencji gospodarczej z innymi państwami i narodami”⁴⁴.

⁴⁰ Art. 19 projektu Komisji Przemysłowo-Handlowej: „Przepisy niniejszej ustawy muszą ulec rewizji w drodze konstytucyjnej, o ile postanowienia w nich zawarte okażą się sprzeczne z postanowieniami umów międzynarodowych w tymże przedmiocie”.

⁴¹ *Sprawozdanie stenograficzne z 97 posiedzenia...*, s. XCVII/54-56.

⁴² *Sprawozdanie stenograficzne z 99 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 14 listopada 1919 r.*

⁴³ Ernest Adam (ur. 2 marca 1868 r. we Lwowie, zm. 22 listopada 1926 r. tamże) – polski prawnik, polityk i finansista. W 1908 r. został posłem do Sejmu Krajowego IX kadencji z okręgu Lwów. Mandat poselski miał również pełnić w X kadencji Sejmu przerwanej jednak w 1914 r. wskutek wybuchu I wojny światowej. Członek Komitetu Obywatelskiego i Polskiego Komitetu Narodowego we Lwowie w listopadzie 1918 r. Natomiast 24 listopada 1918 r. Ernest Adam został członkiem polskiego Tymczasowego Komitetu Rządzącego podczas obrony Lwowa, a następnie w styczniu 1919 r. posłem do Sejmu Ustawodawczego. W tym samym roku powierzono mu również funkcję prezesa Polskiej Kasy Pożyczkowej, którą pełnił przez rok. W latach 1922-1926 był senatorem I kadencji Senatu II RP wybranym z ramienia koalicji Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej; https://pl.wikipedia.org/wiki/Ernest_Adam [dostęp 21.02.2020].

⁴⁴ *Sprawozdanie stenograficzne z 99 posiedzenia...*, s. XCIX/53.

Poseł E. Adam podkreślił, że Polska w wyniku zaborów i strat wojennych jest słabsza gospodarczo i ekonomicznie od innych państw europejskich, dlatego Rząd powinien w pierwszej kolejności wpoić społeczeństwu zrozumienie potrzeby pracy, aby ochronić państwo polskie od ewentualnej utraty niezależności ekonomicznej i zależności od sąsiadów, którzy pod względem ekonomicznym będą od nas silniejsi. Zrozumienie potrzeby pracy jest konieczne nie dla dobra jednostki, pewnej klasy, ale dla dobra interesów narodu i państwa. Dlatego ustawodawstwo socjalne powinno zapewnić pracującym ochronę przed nadużyciami i wyzyskiem, ale równocześnie powinno żądać pracy najwydatniejszej od wszystkich mieszkających w państwie polskim bez względu na stanowisko społeczne i wyznanie.

Według sprawozdawcy E. Adama Komisja Przemysłowo-Handlowa, oceniając projekt otrzymany od Komisji Ochrony Pracy, próbowała pogodzić motyw społeczny oraz ogólnopaństwowy. Poza tym Komisja Przemysłowo-Handlowa próbowała dostosować przepisy projektowanej ustawy do analogicznych przepisów ustawodawstw innych państw mogących być dla nas wzorem. W związku z tym Komisja Przemysłowo-Handlowa jednomyślnie i bez zastrzeżeń przyjęła zasadę 8-godzinnego dnia pracy, ale nie mogła się zgodzić z Komisją Ochrony Pracy na przyjęcie, za dekretem z 23 listopada 1918 r., 46-godzinnego tygodnia pracy i zaproponowała 48-godzinny tydzień pracy. E. Adam powołał się również na to, że w przeciwieństwie do tego, co mówił sprawozdawca Komisji Ochrony Pracy, nigdzie nie przyjęto dotąd 46-godzinnego tygodnia pracy, podając przykład Francji, Czechosłowacji i Anglii, gdzie wprawdzie istnieje tzw. 6-godzinna „sobota angielska”, ale jest to zwyczajem, a nie jest uregulowane ustawą i przewidziane było w takim przypadku przedłużenie w inne dni tygodnia 8 godzin pracy o 3 kwadransy. Gdyby zastosowano takie rozwiązanie, to nikt z Komisji Przemysłowo-Handlowej nie sprzeciwiłby się temu. Podsumowując pierwszą część swojego przemówienia, poseł E. Adam podkreślił, że Komisja Przemysłowo-Handlowa jest za przyjęciem 8-godzinnego dnia pracy i 48-godzinnego tygodnia pracy, a nie 46-godzinnego, ponieważ: „nie wolno nam dzisiaj iść naprzód przed najbardziej uprzemysłowionymi krajami, bo dzisiaj w tym ciężkim położeniu w jakim się państwo nasze znajduje, to byłoby zbyt”⁴⁵.

Następnie poseł E. Adam poruszył dwie kolejne normy zasadnicze: zasadę powszechnego odpoczynku niedzielnego i zakaz pracy nocnej. W sprawie odpoczynku niedzielnego poseł odniósł się do protestów ludności żydowskiej, która domagała się pozwolenia dla Żydów mieszkających w Polsce na pracę przemysłową w niedzielę przy drzwiach zamkniętych, a na pracę w handlu przez 5 godzin. Komisja Przemysłowo-Handlowa zgodnie z Komisją Ochrony Pracy odrzuciła te postulaty, mimo: „może życiowo uzasadnionych, żądań, ponieważ dopuszczanie wyjątków pod tym względem narażałoby, że się tak wyrażę, chrześcijańską wytwórczość na

⁴⁵ *Ibidem*, s. XCIX/54-57.

wielkie szkody z powodu współzawodnictwa, jakiego by niewątpliwie doznała ze strony wytwórczości przemysłowej i handlowej żydowskiej”⁴⁶.

Poseł dodał, że ustawy w innych państwach nie przewidują wyjątków od powszechnego odpoczynku w niedziele, ani wyznaniowych, ani innych.

Dodatkowo Komisja Przemysłowo-Handlowej zaproponowała osobną rezolucję wzywającą Rząd do zmniejszenia nadmiernej liczby dni świątecznych, których w Polsce było 24, a np. w Anglii 3 dni, zaś we Francji 8. Według członków Komisji tak duża liczba dni świątecznych pogarszała znacznie wydajność pracy i osłabiała siłę konkurencji z innymi państwami⁴⁷.

W kolejnej części wystąpienia sprawozdawca E. Adam szczegółowo omawiał poszczególne przepisy projektu Komisji Ochrony Pracy i stosunku do nich Komisji Przemysłowo-Handlowej:

- art. 1, w którym 48-godzinny tygodniowy czas pracy zastąpiono 46-godzinnym czasem pracy;
- w art. 3 i 4 osiągnięto porozumienie;
- w art. 6 dotyczącym wypadków dopuszczających przedłużenia czasu pracy istniały różnice zdań. W art. 6 lit. a) uregulowana została sytuacja, która dotyczyła przedłużenia czasu tam, gdzie powodują to żywiołowe wydarzenia lub nieszczęśliwe wypadki. Komisja Przemysłowo-Handlowa opowiadała się za nieokreślanie maksymalnie dopuszczalnego czasu pracy pracownika w takich wypadkach, a więc skreśleniem ograniczenia przewidzianego w projekcie, tj. 12 godzin na dobę. W lit. b) regulującej wypadki przedłużające czas pracy spowodowane szczególnymi potrzebami zakładu, różnica zdań dotyczyła okresu, na jaki można było przedłużyć czas pracy. Komisja Przemysłowo-Handlowa proponowała przedłużenie czasu pracy w takich wypadkach do 120 godzin w roku jako maksimum i 12 godzin na dobę, również jako maksimum. Powoływała się przy tym na ustawodawstwa angielskie, francuskie i czeskosłowackie. W projekcie Komisji Ochrony Pracy przewidziano przedłużenie czasu pracy do 30 dni w roku, z tym że poszczególne pracowniki nie mogli pracować dłużej niż 10 godzin na dobę. Z kolei w lit. c) dotyczącej zakładów o ruchu ciągłym Komisja Przemysłowo-Handlowa proponowała, że jeśli utrzymanie ruchu pracy zakładu tego wymaga, to Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej może w porozumieniu z Ministerstwem Przemysłu i Handlu zezwolić na przedłużenie czasu pracy poszczególnych grup pracowników do 56 godzin tygodniowo, a więc 7 dni pracy po 8 godzin dziennie. Sprawozdawca dodał jeszcze, że analogiczne rozwiązania przyjęto na Konferencji waszyngtońskiej;

⁴⁶ *Ibidem*, s. XCIX/57.

⁴⁷ *Ibidem*, s. XCIX/57-58.

- Komisja Przemysłowo-Handlowa dodała jeszcze w art. 6 lit. d)⁴⁸, która dotyczyła przedłużenia czasu pracy w wypadkach konieczności narodowych. Sprawozdawca powołał się przy tym na podobne rozwiązania obowiązujące we Francji⁴⁹.

Natomiast w sprawie odpoczynku niedzielnego nie było różnicy zdań między komisjami. Komisja Przemysłowo-Handlowa zgodziła się również na zasadę zakazu pracy nocnej, dodając tylko zapis (art. 12), który poza zasadą zakazu pracy nocnej od godz. 21.00 do 5.00 godz. rano przewidywał dla zakładów pracujących na dwie zmiany taki zakaz od godz. 22.00 do godz. 4.00. Poza tym komisje były zgodne co do lepszego wynagrodzenia za pracę w godzinach nadliczbowych (art. 14), które miało być wyższe o połowę od pracy normalnej, a za godziny nadliczbowe ponad dwie godziny dziennie, oraz za pracę w godzinach nocnych przypadających na noc lub niedzielę i święta dodatek miał wynosić co najmniej 100%⁵⁰.

Komisje miały odmienne zdanie co do przyznania kompetencji w judykaturze karnej odnośnie do tej ustawy. Komisja Ochrony Pracy domagała się w projekcie, ażeby przekroczenia niniejszej ustawy były karane przez Urzędy Inspekcji Pracy 5000 mk. lub aresztem do 3 miesięcy (art. 18). Komisja Przemysłowo-Handlowa opowiadała się za powierzeniem tej kompetencji właściwym sądom, utrzymując te same wymiary kary (art. 16)⁵¹.

Pewna różnica dotyczyła również sformułowania artykułu regulującego, komu należy poruczyć wykonanie ustawy⁵². Ponadto Komisja Przemysłowo-Handlowa wprowadziła art. 19, który przewidywał konieczność ewentualnej rewizji przepisów ustawy na wypadek, gdyby się te przepisy okazały sprzeczne z postanowieniami umów międzynarodowych w tym przedmiocie.

Ostatnia kwestia dotyczyła treści przepisów przejściowych. Komisje były zgodne co do brzmienia art. 2 przepisów przejściowych⁵³. Odmienne zdanie Komisje miały odnośnie do brzmienia art. 1, regulującego okres odroczenia ustawy. Komisja Ochrony Pracy przewidywała okres 6-miesięczny, a Komisja Przemysłowo-

⁴⁸ Art. 6 lit. d): „w wypadkach spowodowanych koniecznościami narodowymi może być z decyzji Rady Ministrów – ewentualnie po wysłuchaniu opinii Związków Zawodowych pracowników i pracodawców – wydane rozporządzenie, pozwalające przedłużyć czas pracy w każdym dniu tygodnia, nie wyłączając niedzieli, w poszczególnych zakładach pracy lub w kategoriach tychże – za każdym razem jednak na okres nie dłuższy, niż 3 miesięczny”.

⁴⁹ *Sprawozdanie stenograficzne z 99 posiedzenia...*, s. XCIX/58-62.

⁵⁰ *Ibidem*, s. XCIX/62.

⁵¹ *Ibidem*, s. XCIX/62-63.

⁵² Art. 19 projektu Komisji Ochrony Pracy: „Wykonanie niniejszej ustawy powierza się Ministrowi Pracy i Opieki Społecznej w porozumieniu z właściwym Ministerstwem”; art. 17 projektu Komisji Przemysłowo-Handlowej: „Wykonanie niniejszej ustawy powierza się Ministrowi Pracy i Opieki Społecznej w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu, odnośnie zaś do zakładów pracy, podlegających bezpośrednio poszczególnym Ministerstwom, porucza się wykonanie ustawy właściwemu Ministrowi w porozumieniu z ministrem Pracy i Opieki Społecznej”.

⁵³ Art. 2 przepisów przejściowych stanowił, że kompetencje powierzone Urzędowi Inspekcji Pracy, w miejscowościach, gdzie ich nie utworzono, należą do czasu ich utworzenia władzom administracyjnym pierwszej instancji.

-Handlowa opowiadała się za okresem rocznym, a taką decyzję powierzono wyłączenie Rządowi⁵⁴.

Podsumowując swoje wystąpienie, poseł E. Adam jeszcze raz podkreślił wcześniej poruszony motyw pracy intensywnej, kończąc swoje przemówienie słowami Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego, które wygłosił w ostatnim czasie w Poznaniu: „Gdy myślę o zadaniach, stojących przed Polską, chciałbym wnieść od Was do Polski całą Waszą namiętność pracy”⁵⁵.

Wicemarszałek Sejmu oddał głos posłowi F. Maślance (PSL „Piast”)⁵⁶, który w imieniu Polskiego Stronnictwa Ludowego uznał potrzebę wprowadzenia 8-godzinnego dnia pracy. Poza tym zapowiedział głosowanie za zupełnym spoczynkiem niedzielnym, za zaproponowanymi przez Komisję Przemysłowo-Handlową zmianami w sprawie możliwości zmiany ustawy, jeżeli okażą się sprzeczne z postanowieniami umów międzynarodowych (art. 19) oraz za zmianą art. 1 przepisów przejściowych. Podsumowując, zapowiedział, że Polskie Stronnictwo Ludowe będzie głosowało za 8-godzinnym dniem pracy i za 46-godzinnym tygodniem pracy. Uzasadnił to tym, że wypoczęty robotnik będzie mógł intensywniej pracować, a zdrowy i silny robotnik jest pewną częścią majątku narodowego, o czym przekonaliśmy się podczas wojny, kiedy to „zdrowy i silny żołnierz był właśnie majątkiem narodowym”⁵⁷. Poza tym poseł Maślanka zgłosił rezolucję o lichwie pracy⁵⁸.

Następnie głos zabrał poseł ks. Tadeusz Styczyński⁵⁹, który reprezentował Związek Ludowo-Narodowy, zapowiedział głosowanie za wszystkimi poprawkami Komisji Przemysłowo-Handlowej, w tym za 48-godzinnym tygodniem pracy. Wniósł jedynie dwie poprawki: w art. 9 (względnie art. 11) skreślić lit. d) (względnie lit. c) dotyczącą pracy w niedzielę ze względu na inwentaryzację, natomiast w art. 15 (względnie 17) w miejsce liczby „6” umieścić liczbę „5”, czyli wprowadzić przerwę

⁵⁴ *Sprawozdanie stenograficzne z 99 posiedzenia...*, s. XCIX/63-65.

⁵⁵ *Ibidem*, s. XCIX/65-66.

⁵⁶ Franciszek Maślanka (ur. 13 listopada 1880 r. w Wilkowicach, zm. 24 czerwca 1962 r. w Krakowie) – polski polityk, działacz PSL „Piast”. Poseł na Sejm Ustawodawczy (1919-1922) i I kadencji (1922-1927). W Sejmie Ustawodawczym w lutym 1919 r. wybrany kwestorem Sejmu. W 1919 r. mandat uzyskał w okręgu wyborczym nr 37 (Oświęcim); w 1922 r. zdobył mandat z listy nr 12 (NZL „Polskie Centrum”) w okręgu wyborczym nr 43 (Wadowice); https://pl.wikipedia.org/wiki/Franciszek_Ma%C5%9Bblanka [dostęp 21.02.2020].

⁵⁷ *Sprawozdanie stenograficzne z 99 posiedzenia...*, s. XCIX/70-71.

⁵⁸ „1) Sejm wzywa Komisję Prawniczą, aby do projektu ustawy o lichwie włączyła także wykroczenia lichwiarskie przy pobieraniu płacy za pracę.

2) Sejm wzywa Rząd, aby celem podniesienia wytwórczości przemysłu równocześnie z wykonaniem ustawy 8-godzinnym dniem roboczym wprowadził system płac akordowych w tych wszystkich gałęziach przemysłu, w których to tylko możliwe”; *ibidem*, s. XCIX/71.

⁵⁹ Tadeusz Styczyński (ur. 13 kwietnia 1870 r. w Śremie, zm. 6 lutego 1942 r. w Dachau) – polski ksiądz rzymskokatolicki. W latach 1908-1918 był posłem do Sejmu Pruskiego oraz sekretarzem Koła Polskiego w Berlinie. W latach 1919-1922 był posłem na Sejm Ustawodawczy. W Sejmie Rzeczypospolitej Polskiej I kadencji był członkiem klubu Związku Ludowo-Narodowego. Zginął w obozie KL Dachau; [https://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Styczy%C5%84ski_\(ksi%C4%85dz\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Styczy%C5%84ski_(ksi%C4%85dz)) [dostęp 21.02.2020].

jednogodzinną nie po sześciu godzinach pracy, lecz już po pięciu⁶⁰. Zakończył wystąpienie ponownym potwierdzeniem głosowania za całą ustawą. Marszałek Sejmu zaproponował odroczenie dalszych obrad⁶¹.

Kolejne posiedzenie Sejmu Ustawodawczego, w trakcie którego odbył się dalszy ciąg drugiego czytania ustawy o czasie pracy w przemyśle i handlu, odbyło się 18 listopada 1919 r.⁶²

Obrady rozpoczął poseł W. Szymczak reprezentujący Klub Narodowego Zjednoczenia Ludowego⁶³. W swoim wystąpieniu opowiedział się za 8-godzinnym dniem pracy i 46-godzinnym tygodniem pracy. Uzasadniał, że 8-godzinny dzień pracy ma jedynie na celu ochronę pracującego i jego sił i zdrowia jako najcenniejszego materiału społecznego i narodowego. Według posła Szymczaka na zmniejszenie czasu pracy nie ucierpi nasz przemysł, ponieważ nie wpłynie to na spadek produkcji. Dodał, że Sejm powinien uchylać wszystkie słuszne żądania warstw robotniczych, przez co uniknie się strajków i odbierze się argumenty komunistom, którym zależy na podkopaniu bytu Państwa. Wzywał również robotników do pracy nie tylko dla jednej warstwy społecznej, ale dla całego kraju, a włościan do ustępstw na rzecz robotników. Wtedy wspólnymi siłami, bez podziału na lud miejski, wiejski, będziemy pracować nad zubożeniem narodu polskiego i utrwaleniem jego przyszłości. Na koniec swojego wystąpienia zapowiedział głosowanie jego klubu za projektem Komisji Ochrony Pracy, z zastrzeżeniem pewnych drobnych poprawek⁶⁴. Poza tym do rezolucji Komisji Przemysłowo-Handlowej zgłosił dodatek⁶⁵.

Następnie głos zabrał poseł B. Ziemięcki z Komisji Ochrony Pracy będący reprezentantem Klubu PPS. W swoim wystąpieniu odniósł się przede wszystkim do zmian zaproponowanych przez Komisję Przemysłowo-Handlową. Poseł Ziemięcki sprzeciwił się zmianom brzmienia art. 6 regulującego możliwości przedłużenia czasu pracy, który to artykuł uznał za najważniejszy dla całej ustawy, ponieważ zbyt daleko idące wyjątki mogłyby nie dawać realnych dobrodziejstw dla klasy robotniczej. Negatywnie ocenił również art. 6 lit. d) o tzw. „koniecznościach narodowych” oraz art. 19 dotyczący rewizji projektowanej ustawy. Następnie odniósł się do wystąpienia posła Maślanki, podając proponowaną przez niego rezolucję o lichwie wątpliwości oraz negatywnie oceniając sprawę akordu, gdyż nie można

⁶⁰ „Art. 9 lit. d) projektu Komisji Przemysłowo-Handlowej: «w handlu – przy drzwiach zamkniętych bez wykonywania sprzedaży towarów – celem przeprowadzenia rocznej inwentaryzacji»; art. 11 lit. c) projektu Komisji Ochrony Pracy: «w handlu raz w ciągu roku celem przeprowadzenia rocznej inwentaryzacji, za poprzednim zawiadomieniem Urzędu Inspekcji Pracy»”.

⁶¹ *Sprawozdanie stenograficzne z 99 posiedzenia...*, s. XCIX/71-76.

⁶² *Sprawozdanie stenograficzne z 100 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 18 listopada 1919 r.*, s. C/4-58.

⁶³ Wincenty Szymczak (ur. 1891 r. w Kole, zm. – brak danych) – poseł na Sejm Ustawodawczy 1919-1922; https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000001668&find_code=SYS&local_base=ARS10 [dostęp 21.02.2020].

⁶⁴ *Sprawozdanie stenograficzne z 100 posiedzenia...*, s. C/4-8.

⁶⁵ „Wzywa się Rząd, ażeby jak najrychlej po porozumieniu się ze zwierzchnością duchowną przedłożył Sejmowi ustawę o dniach świątecznych, któraby zmniejszyła ich liczbę do cyfry przyjętej w bardziej uprzemysłowionych krajach Europy Zachodniej”; *ibidem*, s. C/8.

tego załatwić w drodze takiej rezolucji. Zwrócił również uwagę, że rezolucja posła Maślanki nie posiada żadnej podstawy prawnej, ponieważ pozostawia to Rządowi, który nie ma do tego prawa⁶⁶.

Poza tym poseł Ziemięcki zgłosił dołączenie do przepisów przejściowych jeszcze jednego przepisu, który zabraniał obniżenie płacy w wyniku wprowadzenia przedmiotowej ustawy⁶⁷. Zapowiedział również, że zmiana w przepisach przejściowych dokonana przez Komisję Przemysłowo-Handlową nie zostanie poparta przez Klub PPS⁶⁸.

W odpowiedzi głos zabrał poseł M. Nader⁶⁹, będący członkiem Narodowo-Chrześcijańskiego Klubu Robotniczego, który w imieniu klubu zapowiedział głosowanie za ustawą opracowaną przez Komisję Ochrony Pracy⁷⁰.

Kolejnym posłem, który zabrał głos, był J. Pietrzyk⁷¹ z Narodowego Związku Robotniczego. W imieniu swojego klubu zaznaczył, że bezwzględnie popiera projekt przedstawiony przez Komisję Ochrony Pracy. Uzasadniając 46-godzinny tydzień pracy, odwoływał się do pracowitości polskiego robotnika, przez co obawy do spadku wydajności były bezzasadne, a co do wyjątkowej pracowitości polskiego robotnika świadczył według niego fakt, że poszukiwany on był zarówno w USA, Francji, jak i Niemczech. Dodatkowym atutem za 46-godzinnym tygodniem pracy jest więcej czasu wolnego dla robotnika, który może go wykorzystać na pracę oświatowo-kulturalną. Na koniec swojego przemówienia poseł Pietrzyk opowiedział się za bezwzględnym świętowaniem niedzieli, bez względu na protesty ludności żydowskiej, która chciałaby dopuścić wyjątek pracy w niedzielę dla swojej społeczności⁷².

⁶⁶ *Ibidem*, s. C/8-16.

⁶⁷ „Wprowadzenie czasu pracy przewidzianego w ustawie niniejszej w zakładach, w których dotychczas stosowany był czas dłuższy, nie może pociągnąć za sobą zmniejszenia zarobku”; *ibidem*, s. C/16.

⁶⁸ *Ibidem*, s. C/17.

⁶⁹ Mikołaj Nader (ur. 4 grudnia 1875 r. w Pogorzeli, w ówczesnym powiecie krotoszyńskim, zm. 14 września 1964 r. w Szczecinie) – działacz polityczny i społeczny. Był posłem na Sejm Ustawodawczy w latach 1919-1922, gdzie należał do narodowo-chrześcijańskiego klubu robotników; uczestniczył w pracach parlamentarnej komisji ochrony pracy. Od maja 1920 r. był związany Narodową Partią Robotniczą, z której ramienia z sukcesem kandydował do sejmu w latach 1922 i 1928, zostając posłem na sejm z okręgu ostrowskiego. W 1930 r. rzekł się kandydatury na rzecz Karola Popiela, by pomóc mu się wydostać z Berezy Kartuskiej. Od 1931 r. działał tylko w ZZP; do 1939 r. był prezesem Zarządu Głównego Związku Robotników Drzewnych i Budowlanych ZZP; https://pl.wikipedia.org/wiki/Miko%C5%82aj_Nader [dostęp 21.02.2020].

⁷⁰ *Sprawozdanie stenograficzne z 100 posiedzenia...*, s. C/18-20.

⁷¹ Józef Pietrzyk (ur. 6 kwietnia 1889 r. w Sandomierzu, zm. 21 lutego 1962 r. we Wrocławiu) – poseł na Sejm Ustawodawczy 1919-1922, członek Narodowego Związku Robotników, od maja 1920 r. w Narodowej Partii Robotniczej. Pracował w komisjach: ochrony pracy, oświatowej; wybrany 14 marca 1919 r. do komisji specjalnej. Odznaczony Medalem Niepodległości (1937); https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000001227&find_code=SYS&local_base=ARS10 [dostęp 21.02.2020].

⁷² *Sprawozdanie stenograficzne z 100 posiedzenia...*, s. C/20-27.

Następnie wystąpił poseł Kazimierz Krajna⁷³ ze Zjednoczenia Mieszczańskie-go. W imieniu swojego klubu poparł wprowadzenie 8-godzinnego dnia pracy i za Komisją Przemysłowo-Handlową 48-godzinny tydzień pracy, ponieważ Polska potrzebowała, według niego, usilnej pracy nad podniesieniem wytwórczości krajowej przez natężoną wydajność pracy, aby wyzwolić Polskę od gospodarczej zależności od państw innych i danie dobrobytu szerokim masom społeczeństwa. Ponadto poparł rezolucję PPS w sprawie zniesienia świąt narodowych i kościelnych oraz poprawkę Komisji Przemysłowo-Handlowej dotyczącą art. 6. Przemówienie zakończył wezwaniem wszystkich warstw społecznych do wydajności pracy⁷⁴.

W odpowiedzi wystąpił poseł Ozjasz Thon⁷⁵ z Wolnego Zjednoczenia Posłów Narodowości Żydowskiej. Poseł Thon poruszył przede wszystkim sprawę zupełnego odpoczynku niedzielnego, co dla ludności żydowskiej stanowiłoby dwa dni odpoczynku, ponieważ zgodnie z dekalogiem i z Talmudem sobota jest dla Żydów dniem odpoczynku i oddawaniem się „rzeczom wielkim, ważnym i wzniosłym, a całą świętość i ważność żydowskiej soboty możecie Panowie, jeżeli chcecie, poznać na ulicy żydowskiej, w domu żydowskim”⁷⁶. Przy okazji zaapelował do Rządu o złożenie oświadczenia w tej sprawie. Zaznaczył, że ustanowienie zupełnego odpoczynku niedzielnego jest zmuszaniem Żydów do porzucenia swojej religii, a jeśli Żydzi nie porzucą swojej soboty, ucierpią na tym ekonomicznie⁷⁷. Zapowiedział, że Zjednoczenie Żydowskie wniesie do art. 10 poprawki⁷⁸. Na koniec

⁷³ Kazimierz Krajna (ur. 20 lutego 1880 r. w Poznaniu, zm. 12 kwietnia 1931 r. w Poznaniu) – poseł na Sejm Ustawodawczy, członek Klubu Parlamentarnego Zjednoczenia Mieszczańskie-go i Komisji skarbowo-budżetowej. Mandat uzyskał w Poznańskim Okręgu Wyborczym nr III (Poznań). W listopadzie 1918 r. wszedł w skład Rady Ludowej m. Poznania i Rady Robotniczej. Po zakończeniu kadencji Sejmu Ustawodawczego wycofał się z życia publicznego; https://bs.sejm.gov.pl/F?func=findb&request=000000736&find_code=SYS&local_base=ARS10 [dostęp 21.02.2020].

⁷⁴ *Sprawozdanie stenograficzne z 100 posiedzenia...*, s. C/28-34.

⁷⁵ Abraham Ozjasz Thon, ps. Jehoszua (ur. 13 lutego 1870 r. we Lwowie, zm. 11 listopada 1936 r. w Krakowie) – polski rabin, działacz syjonistyczny, socjolog, kaznodzieja, publicysta. Poseł na Sejm Ustawodawczy i następnie Sejm II RP I, II i III kadencji. W 1919 r. wyjechał do Paryża, gdzie był wiceprzewodniczącym osobnej delegacji żydowskiej na konferencję pokojową w Paryżu. W tym samym roku został wybrany posłem na Sejm Ustawodawczy. Funkcję tę pełnił przez następne kadencje, aż do śmierci. Przez wiele lat był przewodniczącym Koła Posłów Żydowskich. W 1925 r. za rządów Władysława Grabskiego zawarł tzw. ugodę polsko-żydowską, której współinicjatorem był właśnie Thon; https://pl.wikipedia.org/wiki/Ozjasz_Thon [dostęp 21.02.2020].

⁷⁶ *Sprawozdanie stenograficzne z 100 posiedzenia...*, s. C/35.

⁷⁷ *Ibidem*, s. C/35-38.

⁷⁸ „1) W żydowskich instytucjach wyznaniowych, w gminach społecznych i filantropijnych, nieczynnych w sobotę i święta żydowskie, wszelka czynność w niedzielę i święta ustawowo określone jest dozwoloną. (*Wrzawa – zaprzeczenia*), (*mówi*): Zdaje mi się, że chyba gminy wyznaniowe będą mogły pracować, co według brzmienia ustawy jest niedozwolone. Na Komisji podnosiłem tę wątpliwość, lecz tam nie dano sobie z tem rady (*czyta*):

2) W zakładach rzemieślniczych i przemysłowych, zatrudniających żydowskich pracowników, a nieczynnych w sobotę i święta żydowskie, dozwoloną jest praca w niedzielę i święta ustawą określone, przez cały dzień roboczy. Zakłady te mają być zgłoszone jako nieczynne w sobotę i święta żydowskie, u właściwych władz administracyjnych.

3) Sklepy i magazyny nieczynne w sobotę i święta żydowskie, mogą być otwarte dla handlu w niedzielę i święta ustawą określone przez pięć godzin, których określenie pozostawia się

swojego wystąpienia poseł Thon zapowiedział, że jego Klub będzie głosować za projektem ustawy przedłożonym przez Komisję Ochrony Pracy⁷⁹.

Po przemowie posła Thona Marszałek Sejmu oddał głos posłowi ks. Okonowi⁸⁰, który zrzekł się głosu. W związku z tym zakończono rozprawę ogólną i rozpoczęto rozprawę szczegółową.

Pierwszy głos zabrał poseł Ignacy Schiper⁸¹, który zgłosił dodanie zdania w art. 1 określające minimum nieprzerwanego odpoczynku od pracy wynoszącego 11 godzin na dobę, powołując się przy tym na ustawodawstwo niemieckie⁸².

W sprawie art. 1 głos jeszcze zabrał poseł Związku Ludowo-Narodowego Stanisław Gustaw Brun⁸³. W swoim wystąpieniu nie odniósł się do szczegółowych zapisów projektu ustawy, ograniczając się do krytyki tzw. „angielskiej soboty”. Według niego wprowadzenie „angielskiej soboty” nie miało na celu obrony pracownika, ale pozyskanie sympatii i poparcia szerokich mas, stąd krytyka z jego strony rządu Moraczewskiego. Przemówienie posła Bruna wywołało gwałtowny sprzeciw lewicy⁸⁴.

W odpowiedzi głos zabrał poseł Tadeusz Reger (PPS)⁸⁵, który stanowczo poparł wprowadzenie „angielskiej soboty”, powołując się na ciężką sytuację robotników

odnośnym organom samorządnym. Te przedsiębiorstwa handlowe mają być zgłoszone jako nieczynne w niedzielę i święta u właściwych władz administracyjnych”; *ibidem*, s. C/39.

⁷⁹ *Ibidem*, s. C/39.

⁸⁰ Eugeniusz Okoń (ur. 25 grudnia 1881 r. w Radomyślu nad Sanem, zm. 19 stycznia 1949 r. w Olśzanach) – ksiądz katolicki, działacz polskiego ruchu ludowego, prezes Chłopskiego Stronnictwa Radykalnego, współorganizator Republiki tarnobrzeskiej. W styczniu 1919 r. aresztowany i osadzony w więzieniu w Rzeszowie, skąd wyszedł po wybraniu go posłem na Sejm Ustawodawczy. Wstąpił do klubu PSL „Wyzwolenie”, a w grudniu 1919 r. razem z Dąbalem utworzył własną frakcję poselską, związaną z ChSR; https://pl.wikipedia.org/wiki/Eugeniusz_Oko%C5%84 [dostęp 21.02.2020].

⁸¹ Ignacy Schiper vel. Izaak Ignacy Schipper (ur. 1884 r. w Tarnowie, zm. 1943 r. na Majdanku) – prawnik, historyk, orientalista, jeden z twórców nowoczesnej historiografii polskich żydów, działacz polityczny, czołowa postać inteligencji żydowskiej dwudziestolecia międzywojennego. W latach 1919-1927 sprawował mandat posła w Sejmie RP. Należał do ścisłego kierownictwa socjaldemokratycznej partii – Poalej Syjon. W 1922 r. został członkiem Organizacji Syjonistycznej w Polsce i wszedł w skład jej komitetu centralnego. Należał także do władz Światowej Organizacji Syjonistycznej. W czasie II wojny światowej przebywał w warszawskim getcie. Pracował tam w archiwum *Judenratu*. Zmarł z wycieńczenia w obozie koncentracyjnym na Majdanku; https://pl.wikipedia.org/wiki/Ignacy_Schiper [dostęp 21.02.2020].

⁸² *Sprawozdanie stenograficzne z 100 posiedzenia...*, s. C/39-40.

⁸³ Stanisław Gustaw Brun (ur. 2 grudnia 1854 r. w Warszawie, zm. 7 lipca 1925 r.) – poseł na Sejm Ustawodawczy 1919-1922. Senator RP I kadencji 1922-1927. Członek klubu ZSLN w 1919 r. i ZLN w 1922 r. oraz komisji: likwidacyjnej, ds. morskich, prawniczej, przemysłowo-handlowej (przewodniczący), skarbowo-budżetowej w 1919 r.; komisji skarbowo-budżetowej w 1922 r. Wybrany do Sejmu w 1919 r. z listy nr 10 (Narodowy Komitet Wyborczy Stronnictw Demokratycznych), okręg wyborczy nr 16 (Warszawa); w 1922 r. z listy nr 8, woj. warszawskie. W Sejmie Ustawodawczym referent ustawy o Towarzystwie Kredytowym Przemysłu Polskiego (po jego utworzeniu przewodniczący Rady Towarzystwa); https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=00000155&find_code=SYS&localbase=ARS10 [dostęp 21.02.2020].

⁸⁴ *Sprawozdanie stenograficzne z 100 posiedzenia...*, s. C/40-43.

⁸⁵ Tadeusz Reger (ur. 12 kwietnia 1872 r. w Nowym Jorku, zm. 15 października 1938 r. w Bystrej Śląskiej) – polski działacz socjalistyczny na Śląsku Cieszyńskim, poseł do parlamentu Rzeszy i na sejm II RP (1919-1935), prezes Rady Narodowej Księstwa Cieszyńskiego. Na początku 1919 r. wybrany delegatem do Sejmu Ustawodawczego, został członkiem klubu PPSD, a po zjednoczeniu polskiego

i górników, podając przykład sytuacji na Śląsku Cieszyńskim oraz podkreślając również korzyści, jakie ona wywoła nie tylko dla męskiej części robotników, ale także dla kobiet⁸⁶.

Następnie poseł Maślanka (PSL „Piast”) zapowiedział głosowanie co do art. 1 projektu Komisji Ochrony Pracy, ze zmianami wprowadzonymi przez Komisję Przemysłowo-Handlową, jednak z poprawką, że zamiast 48 godzin ma być 46 godzin⁸⁷.

Rozprawę nad art. 1 zakończył poseł PSL „Wyzwolenie” Jan Woźnicki⁸⁸, który zapowiedział, że jego stronnictwo będzie głosowało za 46-godzinnym tygodniem pracy⁸⁹.

Następnie marszałek Sejmu zamknął rozprawę nad art. 1 i oddał głos sprawozdawcy Komisji Ochrony Pracy posłowi Żuławskiemu, który zgłosił przyjęcie art. 1 ustanawiającego 46-godzinny tydzień pracy z poprawką, żeby słowo: „zakłady użyteczności publicznej” zastąpić tekstem proponowanym przez Komisję Przemysłowo-Handlową⁹⁰.

W odpowiedzi głos zabrał sprawozdawca Komisji Przemysłowo-Handlowej poseł Adam, który odniósł się do słów posła Żuławskiego i Regera, jeszcze raz optując za 46-godzinnym dniem pracy oraz wyjaśniając swój stosunek do rozwiązań przyjętych w Anglii.

W międzyczasie poseł Żuławski i poseł Woźnicki zgłosili swoje uwagi co do kwestii formalnej, dotyczącej wcześniej omawianego problemu związanego z niecodzienną sytuacją sprawozdań dwóch Komisji. Marszałek Sejmu wyjaśnił, że sprawa poszła najpierw do Komisji Ochrony Pracy, a potem do Komisji Przemysłowo-Handlowej i obie mają równe prawa.

ruchu socjalistycznego na wiosnę tego roku został członkiem partii i klubu poselskiego PPS. Posłem z Cieszyńskiego wybierano go również w latach 1922, 1928 i 1930. Działał społecznie: przyczynił się do budowy gmachu Kasy Chorych w Cieszynie i sanatorium górniczego w Bystrej Śląskiej. Zmarł podczas kuracji w Bystrej, załamany przedwczesną śmiercią syna Witolda zabitego przez wojsko czeskie w trakcie przejmowania przez Polaków Zaolzia; https://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Reger [dostęp 21.02.2020].

⁸⁶ *Sprawozdanie stenograficzne z 100 posiedzenia...*, s. C/43-46.

⁸⁷ *Ibidem*, s. C/46-47.

⁸⁸ Jan Woźnicki (ur. 15 sierpnia 1881 r. w Nieszawie, zm. 5 maja 1945 r. w Warszawie) – polski nauczyciel, działacz PSL „Wyzwolenie” i SL, członek Rady Obrony Państwa, wicemarszałek Sejmu i Senatu II RP. W czasie I wojny światowej w Legionach i Polskiej Organizacji Wojskowej. Od 1915 r. członek Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”. Był jednym z założycieli, a następnie został członkiem honorowym Związku Nauczycielstwa Polskiego. Po odzyskaniu niepodległości, od 1919 r. członek Zarządu Głównego PSL „Wyzwolenie” i z jego listy został posłem na Sejm Ustawodawczy oraz sekretarzem klubu sejmowego PSL „Wyzwolenie”. W 1920 r., w czasie wojny polsko-radzieckiej, w liczbie 10 najwybitniejszych członków Sejmu został wybrany na członka Rady Obrony Państwa. W 1922 r. wybrany był z list państwowych PSL „Wyzwolenie” do Sejmu i do Senatu. W latach 1928-1930 poseł na Sejm II kadencji i prezes klubu sejmowego PSL „Wyzwolenie” oraz wicemarszałek Sejmu. W latach 1930-1935 ponownie senator (III kadencji) i prezes klubu senackiego PSL „Wyzwolenie”. Po wyzwoleniu członek Stronnictwa Ludowego, z jego listy poseł do Krajowej Rady Narodowej. Zmarł w hotelu sejmowym w Warszawie w dniu zaprzysiężenia jako poseł KRN 5 maja 1945 r.; https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Wo%C5%BAAnicki [dostęp 21.02.2020].

⁸⁹ *Sprawozdanie stenograficzne z 100 posiedzenia...*, s. C/47-48.

⁹⁰ *Ibidem*, s. C/48-50.

W dalszej kolejności przystąpiono do głosowania, biorąc za podstawę projekt Komisji Ochrony Pracy.

Zmiany w art. 1 wprowadzone przez Komisję Przemysłowo-Handlową⁹¹ w związku z oświadczeniem sprawozdawcy Komisji Ochrony Pracy marszałek Sejmu przyjął bez głosowania pod warunkiem, że i plenum się na to zgodzi.

Na kolejne zmiany zaproponowane przez Komisję Przemysłowo-Handlową dotyczące trzeciego wiersza⁹² projektu Komisji Ochrony Pracy zgodził się sprawozdawca Żuławski. W tym przypadku również Marszałek Sejmu przyjął, że zmiany przyjęto bez potrzeby głosowania.

Następnie doszło do głosowania nad zmianą wzbudzającą największe rozbieżności, zaproponowaną przez Komisję Przemysłowo-Handlową, tj. wprowadzeniem 48-godzinnego tygodnia pracy zamiast 46-godzinnego, czyli tzw. „soboty angielskiej”. Poprawkę odrzucono.

Odrzucono również poprawkę wniesioną przez posła Schipera oraz przez posła Maślankę (w tym przypadku poprzez odrzucenie wniosku Komisji Przemysłowo-Handlowej). W ten sposób art. 1 został przyjęty⁹³.

Przystąpiono do głosowania nad art. 2, w którym Komisja Przemysłowo-Handlowa dodała nowe zdanie w ust. 2 i 3 oraz zmieniła słowa „rada komunalna” na „powiatowa władza samorządowa, a w miastach wyłączonych miejscowa rada miejska” w ust. 4⁹⁴. Poprawki przyjęto, a więc przyjęto nowe brzmienie art. 2⁹⁵.

Przy głosowaniu nad art. 3 głos zabrał Minister Komunikacji Julian Eberhardt⁹⁶, który stwierdził, że projekt nie uwzględnia wszystkich okoliczności przemysłu przewozowego. Zaproponował zmiany art. 3 w wierszu drugim⁹⁷ oraz w wierszu przedostatnim⁹⁸. Przeciwno tym zmianom wystąpił poseł Żuławski, który zaproponował przyjęcie art. 3 w brzmieniu zaproponowanym przez Komisję Ochrony Pracy.

⁹¹ Zamiast słów: „oraz we wszelkich zakładach użyteczności publicznej” było powiedziane: „oraz w innych zakładach pracy, choćby na zysk nieobliczonych, a prowadzonych w sposób przemysłowy, niezależnie od tego, czy te zakłady pracy są własnością prywatną, czy państwową, czy też organów samorządowych”.

⁹² Wstawienie słowa: „bez wliczania przerw odpoczynkowych”.

⁹³ *Sprawozdanie stenograficzne z 100 posiedzenia...*, s. C/52-53.

⁹⁴ Art. 2 ust. 2: „Regulamin wewnętrzny kopalń winien określić wyraźnie kolejność, w jakiej zjazd i wyjazd robotników pracujących w górnictwie ma się odbywać”; ust. 3: „z wyjątkiem aptek”.

⁹⁵ *Sprawozdanie stenograficzne z 100 posiedzenia...*, s. C/53-54.

⁹⁶ Julian Piotr Eberhardt (ur. 1866 r. w Warszawie, zm. 4 stycznia 1939 r. w Warszawie) – polski inżynier, polityk, minister. Od 16 stycznia do 9 grudnia 1919 r. był ministrem resortu kolei żelaznych w rządzie Ignacego Jana Paderewskiego. Po 1920 r. przez 6 lat był podsekretarzem stanu w resorcie kolei żelaznych, a od 7 lutego do 5 marca 1922 r. był tymczasowym kierownikiem resortu w czasie choroby ministra Bolesława Sikorskiego; https://pl.wikipedia.org/wiki/Julian_Eberhardt [dostęp 21.02.2020].

⁹⁷ Zamiana słów „kolei żelaznych” na słowa „komunikacji wodnej, lądowej i powietrznej”.

⁹⁸ W art. 3 na końcu opuścić wyrazy „art. 1”, a zatem pozostanie brzmienie: „ustalone w niniejszej ustawie”.

Wcześniej do art. 3 zmiany⁹⁹ zgłosiła Komisja Przemysłowo-Handlowa, przeciwko którym to zmianom ponownie sprzeciw wyraził sprawozdawca Żuławski. W tym przypadku Komisja Ochrony Pracy chciała wyłączenia Ministra Przemysłu i Handlu od ingerencji w przemyśle przewozowym, zaś Komisja Przemysłowo-Handlowa była za takim rozwiązaniem. Poprawka Komisji Przemysłowo-Handlowej została przyjęta w głosowaniu. W związku z tym pierwsza poprawka Ministra Eberhardta stała się bezprzedmiotowa, natomiast druga została przyjęta. Tym samym przyjęto brzmienie art. 3¹⁰⁰.

Przystąpiono do głosowania nad art. 4. Pierwszy głos zabrał poseł Schiper, który zaproponował zmianę brzmienia art. 4 w celu zwiększenia roli związków zawodowych¹⁰¹, w zakresie regulowanym przez art. 4. Komisja Przemysłowo-Handlowa w swoim projekcie dokonała zmian stylistycznych w art. 4, na co Komisja Ochrony Pracy wyraziła zgodę, dlatego art. 4 przyjęto w brzmieniu Komisji Przemysłowo-Handlowej bez potrzeby głosowania. Natomiast poprawkę posła Schipera odrzucono¹⁰².

Następnie przystąpiono do głosowania nad art. 5. Komisja Przemysłowo-Handlowa zaproponowała nowe brzmienie, ale dotyczyło ono przede wszystkim zmian redakcyjnych. Poseł Żuławski zaproponował połączenie dwóch redakcji w nowym brzmieniu¹⁰³. Poseł Adam pozostał przy brzmieniu zaproponowanym przez swoją Komisję. W głosowaniu przyjęto propozycję Komisji Przemysłowo-Handlowej¹⁰⁴.

Dalszy ciąg drugiego czytania ustawy o czasie pracy w przemyśle i handlu odbył się w dniu 20 listopada 1919 r. na 101 posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego¹⁰⁵. Obrady rozpoczęto od art. 6, a pierwszy głos zabrał poseł PPS K. Czapiński¹⁰⁶. Uznał

⁹⁹ W art. 3 w pierwszym wierszu słowa: „o ile tego wymagają techniczne warunki pracy”, a w drugim wierszu dodać „w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu”.

¹⁰⁰ *Sprawozdanie stenograficzne z 100 posiedzenia...*, s. C/54-55.

¹⁰¹ Po słowach „Ministra Pracy i Opieki Społecznej” były dodane słowa: „za zgodą związków zawodowych pracowników danej gałęzi”.

¹⁰² *Sprawozdanie stenograficzne z 100 posiedzenia...*, s. C/56-57.

¹⁰³ „W zakładach pracy, w których praca jest specjalnie dla zdrowia pracowników szkodliwa, może Minister Pracy i Opieki Społecznej w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu, a odnośnie do zakładów podlegających bezpośrednio poszczególnym Ministerstwom i t. d. Tak, jak w art. 17, tylko bez powoływania się na ten artykuł, lecz z wymieniem od razu ministerstw”; *ibidem*, s. C/58.

¹⁰⁴ *Ibidem*, s. C/57-58.

¹⁰⁵ *Sprawozdanie stenograficzne ze 101 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 20 listopada 1919 r.*

¹⁰⁶ Kazimierz Czapiński (ur. 18 listopada 1882 r. w Mińsku Litewskim, zm. przed 13 lipca 1941 r., w obozie koncentracyjnym Auschwitz) – jeden z czołowych działaczy PPS z okresu przedwojennego, uważany za największego erudyty na lewicy, publicysta, poseł na Sejm II RP (Ustawodawczy oraz II i III kadencji). W wyborach parlamentarnych w 1919 r. wybrany został na posła z listy nr 5 (PPSD), w okręgu wyborczym nr 38 (Wadowice). W Sejmie Ustawodawczym pracował w komisji konstytucyjnej oraz komisji oświatowej. W wyborach parlamentarnych w 1922 r. został wybrany na posła z listy nr 2 (Polska Partia Socjalistyczna), w okręgu wyborczym nr 43 (Wadowice). Z listy PPS w tym samym okręgu był również kandydatem w wyborach parlamentarnych w 1928 i 1930 r. W Sejmie II kadencji pracował w komisji budżetowej, zagranicznej oraz był zastępcą przewodniczącego komisji konstytucyjnej. W Sejmie III kadencji pracował w komisji budżetowej oraz komisji konstytucyjnej. Znany był z wystąpień

on, że przewidziany szereg wyjątków jest stanowczo za długi. W treści lit. b) zaproponował wprowadzenie poprawki¹⁰⁷, przyjęcie lit. c) w brzmieniu zaproponowanym przez Komisję Ochrony Pracy, a lit. d) skreślić, ponieważ jej wprowadzenie byłoby niemal kompletnym unicestwieniem całej ustawy. Ponadto prerogatyw przewidzianych w tym miejscu nie można oddawać w ręce Rady Ministrów. Poza tym wywołałoby to niezadowolenie w środowisku robotniczym, dlatego nie należało wznagać rozgoryczenia i stwarzać stanu walki. Należało wzbudzić zaufanie do demokratycznych metod walki w klasie robotniczej, a skreślenie lit. d) byłoby takim krokiem. Na koniec jeszcze zaproponował skreślenie ostatniego zdania art. 1 przepisów przejściowych, którego treść była analogiczna z lit. d)¹⁰⁸.

Z kolei poseł Maślanka zaproponował zmianę redakcyjną w poprawce zaproponowanej przez Komisję Przemysłowo-Handlową w art. 6 lit. b)¹⁰⁹.

Rozprawę nad art. 6 zakończył poseł PSL „Piast” A. Średniawski¹¹⁰, który negatywnie odniósł się do wprowadzanych zmian. Podkreślał, że w wyniku wojny i zaborów Polska stoi daleko w tyle za innymi państwami, dlatego powinno się zdwoić siły¹¹¹. Zaproponował poprawkę do art. 6¹¹² oraz wstawienie nowego artykułu między art. 15 i 16 jako art. 16¹¹³.

Następnie Marszałek Sejmu oddał głos referentowi Komisji Ochrony Pracy, posłowi Żuławskiemu, który odniósł się do różnic w projektach obydwu Komisji dotyczących brzmienia art. 6. Wniósł o podtrzymanie ograniczeń przewidzianych dla wyjątków, o których mowa w art. 6 w lit. a) i b)¹¹⁴, podtrzymanie brzmienia

antyklerykalnych i antybolszewickich, a także z pracy w komisji konstytucyjnej i konkordatowej. Od 1919 r. do 1939 r. nieprzerwanie był członkiem Rady Naczelnej PPS; https://pl.wikipedia.org/wiki/Kazimierz_Czapi%C5%84ski [dostęp 21.02.2020].

¹⁰⁷ Tam, gdzie była mowa, że w handlu można przedłużyć dzień dla celów inwentaryzacji, proponował skreślić słowa: „dla celów inwentaryzacji”; *Sprawozdanie stenograficzne ze 101 posiedzenia...*, s. CI/5.

¹⁰⁸ *Ibidem*, s. CI/4-7.

¹⁰⁹ Zamiast „nie można pracować dłużej jak 120 godzin na rok”, wprowadzić „120 godzin nadliczbowych na rok”; *ibidem*, s. CI/7.

¹¹⁰ Andrzej Średniawski (ur. 24 listopada 1857 r. w Górnej Wsi, zm. 13 listopada 1931 r. tamże) – polski poseł i senator, działacz ruchu ludowego, publicysta. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości został posłem w latach 1919-1922, a w latach 1922-1928 reprezentował PSL „Piast” w Senacie razem z Jakubem Bojką. Senator II kadencji wybrany w 1928 r. z województwa krakowskiego. Przed śmiercią sporządził testament, w którym napisał: „Co otrzymałem od rodziny przekazuję rodzinie, a co od narodu przekazuję narodowi, aby się uczyły dzieci chłopów rolnictwa”. Na potrzeby mającej powstać szkoły rolniczej przeznaczył około 20 hektarów ziemi i lasu; https://pl.wikipedia.org/wiki/Andrzej_%C5%9Aredniawski [dostęp 21.02.2020].

¹¹¹ *Sprawozdanie stenograficzne ze 101 posiedzenia...*, s. CI/7-9.

¹¹² Wprowadzenie: „W pracach, które są ograniczone porą roku i wpływami atmosfery jak budowanie, czas pracy wynosi 10 godzin”; *ibidem*, s. CI/9.

¹¹³ Zaproponowany nowy art. 16: „Niniejsza ustawa, normująca pracę w górnictwie, przemyśle, handlu, komunikacji na 8 godzin dziennie, zakazuje zmuszania robotników do dłuższej pracy z wyjątkiem zastrzeżeń a w art. 6 przewidzianych, lecz każdemu wolno dobrowolnie np. przy pracy akordowej lub dla siebie czy innych robót za odpowiednim wynagrodzeniem pracować i dłużej niż art. 1 przepisuje”; *ibidem*, s. CI/9-10.

¹¹⁴ W przypadku art. 6 lit. a) projekt Komisji Ochrony Pracy przewidywał, że przedłużony czas pracy w wypadkach, o których stanowił przedmiotowy artykuł, nie mógł przekraczać 12 godzin na

lit. c) zaproponowanego przez Komisję Ochrony Pracy oraz usunięcie lit. d) zaproponowanej przez Komisję Przemysłowo-Handlową¹¹⁵.

W odpowiedzi głos zabrał referent Komisji Przemysłowo-Handlowej, poseł Adam. Ponownie argumentował stanowisko Komisji Przemysłowo-Handlowej co do brzmienia art. 6. Zwrócił się z prośbą do Wysokiej Izby o przyjęcie art. 6 w brzmieniu zaproponowanym przez swoją komisję oraz zgodził się na poprawkę posła Maślanki dotyczącą lit. b)¹¹⁶.

Marszałek Sejmu zakończył dyskusję nad art. 6 i przystąpiono do głosowania. Bez głosowania przyjęto poprawki stylistyczne zaproponowane przez Komisję Przemysłowo-Handlową, ale przede wszystkim przyjęto lit. a) w brzmieniu projektu Komisji Przemysłowo-Handlowej. Przyjęto również wszystkie poprawki Komisji Przemysłowo-Handlowej dotyczące brzmienia lit. b) oraz poprawkę posła Maślanki, a także lit. c) oraz d). Odrzucono propozycję posła Średniawskiego określoną jako literę e)¹¹⁷.

Bez głosowania przyjęto art. 7 i 8 projektu Komisji Ochrony Pracy oraz art. 9 z dodatkiem posła Żuławskiego, ażeby po słowach „w handlu” dodać „i we fryzjeryniach i łaźniach”, aby mogły funkcjonować normalnie przez 8 godzin w sobotę w związku z tym, że miały być zamknięte w niedzielę¹¹⁸.

Większa dyskusja odbyła się nad art. 10. Rozpoczął ją poseł M. Halpern¹¹⁹ z Wolnego Zjednoczenia Posłów Narodowości Żydowskiej. W swoim wystąpieniu uzasadniał on, jakim ciosem dla 3-milionowej ludności żydowskiej byłoby przyjęcie wolnej niedzieli w związku z jedną z podstawowych zasad religii żydowskiej, jaką jest odpoczynek w dniu sobotnim¹²⁰. Na koniec swojego przemówienia wniósł poprawkę w formie dodatku do art. 10¹²¹.

Następnie głos zabrał poseł PPS F. Perl¹²², który zaznaczył, że opowiadając się za dniem wolnym w niedzielę, nie kierowano się założenia religijnymi ani

dobę. Projekt Komisji Przemysłowo-Handlowej nie przewidywał żadnych ograniczeń czasowych. Różnice dotyczyły również brzmienia lit. b), gdzie projekt Komisji Ochrony Pracy przewidywał, że czas pracy może być przedłużony, w określonych wypadkach w artykule, przez 30 dni w roku, przy czym pracownik nie może pracować dłużej niż 10 godzin na dobę. Natomiast projekt Komisji Przemysłowo-Handlowej przewidywał, że pracownik nie może pracować dłużej niż 120 godzin na rok i 12 godzin na dobę; patrz brzmienie art. 6 w obydwu projektach.

¹¹⁵ *Sprawozdanie stenograficzne ze 101 posiedzenia...*, s. CI/10-12.

¹¹⁶ *Ibidem*, s. CI/12-14.

¹¹⁷ *Ibidem*, s. CI/14-17.

¹¹⁸ *Ibidem*, s. CI/17.

¹¹⁹ Mojżesz Elias Halpern (ur. 1872 r. w Lublinie, zm. 1921 r. w Łodzi) – rabin łódzki od 1914 r., działacz i honorowy prezes Agudat Israel, poseł z ramienia tej partii do Sejmu Ustawodawczego; https://pl.wikipedia.org/wiki/Moj%C5%BCesz_Eliasz_Halpern [dostęp 21.02.2022].

¹²⁰ Szerzej *Sprawozdanie stenograficzne ze 101 posiedzenia...*, s. CI/17-21.

¹²¹ „Wysoki Sejm raczy powołać do życia Komisję złożoną z 11 posłów, w której skład wejdą posłowie żydzi, celem ponownego rozpatrzenia sprawy odpoczynku niedzielnego”; szerzej, *ibidem*, s. CI/21.

¹²² Feliks Perl (ur. w 1871 r. w Warszawie, zm. w 1927 r. tamże) – socjalista, jeden z twórców PPS, publicysta. Pochodził z zamożnej żydowskiej rodziny kupieckiej o tradycjach niepodległościowych, choć związanej jeszcze z kręgami ortodoksyjnymi. W 1914-1919 był członkiem Centralnego Komitetu

wyznaniowymi, lecz polityką społeczną. Podkreślał, że mniejszości wyznaniowe muszą się podporządkować pod tym względem ogólnemu interesowi robotniczemu i ogólnemu interesowi społecznemu. Zaznaczył, że wśród robotników żydowskich jest bardzo wielu ludzi obojętnych pod względem religijnym. Zgodził się jedynie na uwzględnienie poprawki dotyczącej pozwolenia pracy w niedzielę urzędnikom żydowskich towarzystw dobroczynności¹²³.

Kolejnym posłem, który zabrał głos w sprawie art. 10, był poseł Schiper. Najpierw zaproponował dwie zmiany w art. 10 niezwiązane ze sprawą poruszaną przez posłów żydowskich. Pierwsza dotyczyła zasady nieprzerwanego odpoczynku niedzielnego przez 42 godziny, druga wprowadzenia zasady, że praca kobiet w sobotę ma ustawać o godzinie 12. Następnie odniósł się do położenia robotników żydowskich, którym w wyniku wprowadzenia przepisów o odpoczynku niedzielnym może grozić pauperyzacja. Ponadto podał przykłady potraktowania tej sprawy w Anglii, Francji, Austrii oraz podczas konferencji związków zawodowych w Bernie, co wywołało głosy sprzeciwu ze strony posłów lewicy¹²⁴.

W odpowiedzi poseł Pietrzyk z Narodowego Związku Robotników zaznaczył, że art. 10 nie jest wymierzony przeciwko Żydom ani nie zawiera artykułów, które działałyby na niekorzyść mniejszości narodowych, i zapowiedział głosowanie za powszechnym odpoczynkiem niedzielnym¹²⁵.

Ponownie głos zabrał przedstawiciel Wolnego Zjednoczenia Posłów Narodowości Żydowskiej, tym razem poseł Izaak Grünbaum¹²⁶, który odniósł się do wystąpienia posłów Perla i Pietrzyka. Ponadto uzasadniał stanowisko posłów żydowskich, sprzeciwiających się wprowadzeniu wolnej niedzieli. Uznał to za „prawo krzywdzące, prawo godzące w wolność sumienia żydowskiego, prawo osłabiające siłę konkurencyjną żydowską”¹²⁷.

Po wystąpieniu posła Grünbauma dyskusję zamknięto i przystąpiono do głosowania. Wszystkie wnioski w tej sprawie zostały odrzucone, a więc także

Robotniczego PPS, a w 1919 r. został członkiem Rady Naczelnej PPS i posłem na sejm. Nie uważał Żydów za odrębny naród; opowiadał się za ich asymilacją; zwalczał Bund w przekonaniu, że proletariats żydowski stanowi składową część proletariatu polskiego i winien organizować się w PPS. Odrzucał lansowany przez Bund postulat autonomii kulturalnej dla Żydów. Został pochowany na cmentarzu żydowskim w Warszawie; https://www.jhi.pl/psj/Perl_Feliks [dostęp 21.02.2020].

¹²³ Szerzej o wystąpieniu posła Perla patrz: *ibidem*, s. CI/21-26.

¹²⁴ Szerzej o wystąpieniu posła Schipera patrz: *ibidem*, s. CI/26-30.

¹²⁵ *Ibidem*, s. CI/30-31.

¹²⁶ Izaak Grünbaum (ur. w 1879 r. w Warszawie, zm. w 1970 r. w Gan Szmuel, Izrael) – przywódca syjonistyczny, publicysta, historyk. Studiował medycynę (1899-1904) i prawo (doktorat) na UW. W czasie studiów współpracował z czasopismami wydawanymi w języku hebrajskim i jidysz. Do ruchu syjonistycznego przyłączył się w 1898 r. Był posłem na Sejm RP (1919-1933), odgrywając czołową rolę w Kole Żydowskim, którego prezesurę parokrotnie obejmował. Współtworzył Blok Mniejszości Narodowych (1922). Był zwolennikiem twardej opozycji do rządów niespełniających żydowskich postulatów oraz zdecydowanym przeciwnikiem ugody polsko-żydowskiej. Był przywódcą frakcji Al ha-Miszmor w Polsce, a na arenie międzynarodowej – przywódcą ugrupowania Radykalnych Syjonistów. W 1932 r. opuścił Polskę. W 1933 r. przeniósł się do Palestyny; [https://www.jhi.pl/psj/Grunbaum_Izaak_\(Icchak\)](https://www.jhi.pl/psj/Grunbaum_Izaak_(Icchak)) [dostęp 21.02.2020].

¹²⁷ Patrz: *Sprawozdanie stenograficzne ze 101 posiedzenia...*, s. CI/31-37.

poprawki posłów: Halperna, Schipera, Thona¹²⁸. Art. 10 przyjęto w brzmieniu zaproponowanym przez Komisję Ochrony Pracy.

Kolejnym punktem posiedzenia była rozprawa nad art. 11, stanowiącym o tym, kiedy praca w niedzielę i święta była dozwolona. Rozpoczął ją Samuel Hirszhorn¹²⁹ będący posłem Wolnego Zjednoczenia Posłów Narodowości Żydowskiej. Zaproponował wprowadzenie dodatkowo dwóch wyjątków pracy w niedzielę i dni świąteczne. Dotyczyły one otwarcia sklepów spożywczych przynajmniej przez 3 godziny na tych samych prawach co kwaciarnie (uwzględnione w projekcie Komisji Przemysłowo-Handlowej¹³⁰) oraz dopuszczenie do pracy, nie dłużej niż przez trzy godziny, w sklepach detalicznych, obsługiwanych przez samych właścicieli¹³¹.

Następnie głos zabrał poseł ks. Styczyński, który w imieniu swojego Klubu wystąpił z wnioskiem o skreślenie w art. 11 lit. c) sprawozdania Komisji Ochrony Pracy, ewentualnie art. 9 lit. d) w sprawozdaniu Komisji Przemysłowo-Handlowej. Poprawka dotyczyła wykreślenia możliwości inwentaryzacji w niedzielę lub dni świąteczne¹³².

Rozpoczęto głosowanie nad dalszymi poprawkami dotyczącymi art. 11 zaproponowanymi przez Komisję Przemysłowo-Handlową. Najpierw przyjęto poprawkę formalną¹³³ przyjętą bez głosowania. Następna poprawka dotyczyła wstawienia słowa w „w kąpielach rzecznych i morskich, oraz miejscach kuracyjnych”. Sprawozdawca Komisji Ochrony Pracy, poseł Żuławski, zgodził się na proponowane poprawki za wyjątkiem słów „w miejscowościach kuracyjnych”. W głosowaniu odrzucono te słowa. Poseł Żuławski zgodził się na kolejne poprawki, co do których nikt nie oponował¹³⁴. Przegłosowano również następną poprawkę dotyczącą lit. b), przeciwko której oponował poseł Żuławski¹³⁵. Natomiast odrzucono poprawki

¹²⁸ Dokładne brzmienie zgłoszonych poprawek patrz: *ibidem*, s. CI/37-39.

¹²⁹ Samuel (Szmuel) Hirszhorn (ur. w 1876 r. w Słonimie, zm. w 1942 r. w Warszawie) – literat, tłumacz i publicysta, piszący w językach polskim i jidysz, przywódca fołkistów, poseł na sejm, autor syntez dziejów Żydów polskich w dobie porozbiorowej. Ukończył szkołę handlową w Warszawie. Z ramienia fołkistów był posłem (od 1919 r.) w Sejmie Ustawodawczym (pracował w komisji spółdzielczej). Podczas wojny ukrywał się przed Niemcami, obawiając się represji za swoje antyhitlerowskie wystąpienia na łamach prasy. W sierpniu 1942 r. popełnił samobójstwo, zażywając truciznę podczas akcji likwidacyjnej w getcie warszawskim; [https://www.jhi.pl/psj/Hirszhorn_Samuel_\(Szmuel\)_\(1876_Slonim_-_1942_Warszawa\)](https://www.jhi.pl/psj/Hirszhorn_Samuel_(Szmuel)_(1876_Slonim_-_1942_Warszawa)) [dostęp 21.02.2020].

¹³⁰ Patrz: art. 9 a) projektu Komisji Przemysłowo-Handlowej; *Sprawozdanie komisji przemysłowo-handlowej...*, s. 7.

¹³¹ Dokładne brzmienie zgłoszonych poprawek patrz: *Sprawozdanie stenograficzne ze 101 posiedzenia...*, s. CI/39-41.

¹³² *Ibidem*, s. CI/42.

¹³³ Zamiast słowa „publiczność” wstawić słowo „ludność”; *ibidem*.

¹³⁴ Zamiast słów „dla opieki chorych” wstawić słowa „w zakładach służących opiece chorych” oraz dodać zdanie: „Po zatem, nie dłużej jednak niż przez trzy godziny do 10 przed poł., w mleczarniach i kwaciarniach”; *ibidem*, s. CI/43.

¹³⁵ Wykreślenie zdania „konieczność zabezpieczenia urządzeń zakładu i ochrona materiałów przed zepsuciem”; *ibidem*, s. CI/44.

zaproponowane w lit. c)¹³⁶, którą to w ogóle proponował zupełnie skreślić poseł ks. Styczyński, co ostatecznie w głosowaniu zostało przyjęte. Kolejne poprawki dotyczyły lit. d) zostały przyjęte bez głosowania¹³⁷.

Za zgodą posła Żuławskiego przyjęto brzmienie art. 12 zaproponowane przez Komisję Przemysłowo-Handlową¹³⁸. W głosowaniu przyjęto poprawki¹³⁹ Komisji Przemysłowo-Handlowej dotyczące art. 13. Za zgodą sprawozdawcy Komisji Ochrony Pracy przyjęto art. 14-16 w brzmieniu zaproponowanym przez Komisję Przemysłowo-Handlową¹⁴⁰. W brzmieniu zaproponowanym przez Komisję Przemysłowo-Handlową w głosowaniu przyjęto art. 17¹⁴¹.

Następnie rozpatrywano art. 18. Głos zabrał poseł Średniawski (PSL „Piast”), który zaproponował nowy artykuł¹⁴² jako art. 16. Został on przyjęty w głosowaniu. Nikt więcej nie żądał głosu do art. 18 ani do art. 19. W sprawie art. 20 głos zabrał poseł ks. Z. Kaczyński¹⁴³, który zaproponował, aby nie było żadnych wątpliwości,

¹³⁶ Po słowie „w handlu” wstawić „przy drzwiach zamkniętych bez wykonywania sprzedaży towarów” oraz by wyrzucić słowa „raz w ciągu roku” oraz „za poprzednim zawiadomieniem Urzędu Inspekcji pracy”; *ibidem*, s. CI/44.

¹³⁷ Zamiast słów „art. 6 a)” umieścić słowo „art. 6” oraz aby za lit. d) jako lit. e) umieścić „w sklepach od godziny pierwszej w południe do godziny 6 wieczorem, w ostatni dzień przed świętami Bożego Narodzenia i Wielkanocy”; *ibidem*, s. CI/42.

¹³⁸ *Ibidem*, s. CI/44; patrz: też art. 11 poprawek Komisji Przemysłowo-Handlowej.

¹³⁹ Opuścić słowa „Do czasu wydania ustawy o odpoczynku w niedzielę”; *ibidem*. Patrz też art. 10 poprawek Komisji Przemysłowo-Handlowej.

¹⁴⁰ *Ibidem*, s. CI/44-45; patrz: też art. 12-14 poprawek Komisji Przemysłowo-Handlowej.

¹⁴¹ Zamiast słów „krótkie przerwy w czasie, których mógłby spożyć posiłek” wstawić słowa „możność spożycia posiłku podczas ruchu zakładu pracy” oraz wykreślenie ust. 2; *ibidem*, s. CI/45. Patrz: też art. 15 poprawek Komisji Przemysłowo-Handlowej.

¹⁴² „Niniejsza ustawa normująca pracę w górnictwie, przemyśle, handlu, komunikacji na 8 godzin dziennie, zakazuje zmuszania robotników do dłuższej pracy z wyjątkiem zastrzeżeń w art. 6, przewidzianych, lecz każdemu wolno dobrowolnie np. przy pracy akordowej lub dla siebie czy innych, za odpowiednim wynagrodzeniem pracować dłużej niż art. 1 przepisuje”; *ibidem*, s. CI/45-46.

¹⁴³ Zygmunt Kaczyński (ur. 15 października 1894 r. w Kaczynie, zm. 13 maja 1953 r. w Warszawie) – polski duchowny katolicki (szambelan papieski), działacz katolickich związków zawodowych, poseł na Sejm Ustawodawczy oraz I kadencji w II RP, działacz społeczny i polityczny o proweniencji chadeckiej, redaktor pism społeczno-katolickich. W 1919 r. został wybrany z okręgu stołecznego Warszawy jako poseł na Sejm Ustawodawczy. Politycznie wchodził w skład klubu poselskiego Związku Ludowo-Narodowego, a następnie nowo powstałego Chrześcijańskiego Narodowego Klubu Robotników Chrześcijańskiej Demokracji. W 1920 r. został działaczem Chrześcijańsko-Narodowego Stronnictwa Pracy. Jednocześnie brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej jako kapelan. W 1922 r. ponownie wybrano go na posła Sejmu RP. Działał w komisji budżetowej i regulaminowej. Współtworzył projekty ustaw z zakresu prawa pracy. Do 1929 r. był członkiem najwyższych władz ChNSP (przekształconego w 1925 r. w Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji). W 1926 r. był przeciwnikiem zamachu majowego Józefa Piłsudskiego; odtąd nie uczestniczył w wyborach parlamentarnych. Wiceminister informacji i dokumentacji (1940-1943), następnie minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego w Rządzie RP na uchodźstwie (1943-1944). Od listopada 1945 r. był drugim redaktorem naczelnym „Tygodnika Warszawskiego”, organu Kurii Metropolitalnej Warszawskiej. 31 sierpnia 1948 r. wraz z członkami komitetu redakcyjnego „Tygodnika Warszawskiego” został aresztowany przez UB, ale już po tygodniu zwolniony, kiedy podpisał zobowiązanie do zachowania tajemnicy i regularnego meldowania się w Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego. 26 kwietnia 1951 r. ponownie go aresztowano pod zarzutem zamiaru zmiany przemocą ustroju ludowo-demokratycznego państwa polskiego. 29 sierpnia tego samego roku Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie skazał go na 10 lat więzienia

dodać słowa „i obowiązuje na całym terenie Rzeczypospolitej”. Poprawka została przyjęta w głosowaniu¹⁴⁴.

Następnie przystąpiono do głosowania nad dodatkowym artykułem Komisji Przemysłowo-Handlowej dotyczącym rewizji ustawy pod kątem umów międzynarodowych. Proponowany artykuł został przyjęty¹⁴⁵.

W dalszej części posiedzenia rozpatrywano przepisy przejściowe. Rozpoczęto od wniosku zgłoszonego przez posła z Klubu Pracy Konstytucyjnej J. Federowicza¹⁴⁶, ażeby po słowach „pewnej kategorii pracy” dodać lub „dla pewnych terytoriów”. Poprawkę przyjęto. Bez głosowania przyjęto również obydwa przepisy przejściowe w brzmieniu zaproponowanym przez Komisję Przemysłowo-Handlową. Ponadto przyjęto wcześniej dodatkowy art. 3 zaproponowany przez posła Ziemięckiego.

Na koniec głosowano nad zgłoszonymi rezolucjami. Najpierw nad rezolucją Komisji Przemysłowo-Handlowej o zmniejszeniu dni świątecznych oraz poprawką do tej rezolucji zgłoszoną przez posła Szymczaka. Rezolucję wraz z poprawką przyjęto. Następnie głosowano nad rezolucją posła Schipera dotyczącą jak najszybszego przedłożenia Sejmowi ustawy o ochronie prac młodocianych i kobiet, którą również przyjęto. Ostatnie rozpatrywane były rezolucje posła Maślanki o lichwie i systemie płac akordowych, które zostały przyjęte¹⁴⁷.

W trakcie głosowania nad ostatnimi rezolucjami na Sali zapanowało poruszenie. Posłowie lewicy podnieśli głosy: „Prowokacja! Skandal! Paskarze! Bandyci!”. Marszałek wzywał posła E. Bobrowskiego¹⁴⁸ do porządku. Wśród wielkiej wrzawy głos zabrał poseł Żuławski, który zawnioskował o odesłanie ustawy z powrotem do Komisji Ochrony Pracy. Związane to było z wcześniej wniesioną poprawką przez Średniawskiego, która odbierała całej ustawie wszelkie znaczenie. Poseł Żuławski zaznaczył, że od razu nie zareagował, ponieważ uważał, że nie znajdzie on w Izbie żadnego poparcia. Według niego przyjęcie ustawy z taką poprawką było wstydem dla Sejmu, dlatego zawnioskował o ponowne jej odesłanie do Komisji Ochrony

pomimo interwencji Watykanu i Episkopatu Polski. 13 maja 1953 r. ksiądz Zygmunt Kaczyński został zamordowany w więzieniu mokotowskim. W 1958 r. został uniewinniony i zrehabilitowany; [https://pl.wikipedia.org/wiki/Zygmunt_Kaczy%C5%84ski_\(duchowny\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Zygmunt_Kaczy%C5%84ski_(duchowny)) [dostęp 21.02.2020].

¹⁴⁴ *Sprawozdanie stenograficzne ze 101 posiedzenia...*, s. CI/46.

¹⁴⁵ Patrz: art. 19 poprawek Komisji Przemysłowo-Handlowej.

¹⁴⁶ Jan Kanty Federowicz (ur. 6 sierpnia 1858 r. w Krakowie, zm. 13 lipca 1924 r. tamże) – polski działacz samorządowy, prezydent Krakowa, poseł na Sejm Ustawodawczy w II RP, kupiec. W 1916 r. został I wiceprezydentem Krakowa, w czasie I wojny światowej nadzorował referat aprowizacyjny. 6 marca 1918 r. po śmierci Juliusza Leo został prezydentem Krakowa. Rok później przy poparciu ludowców i narodowców został posłem na Sejm Ustawodawczy, gdzie kierował Klubem Pracy Konstytucyjnej; https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Kanty_Federowicz [dostęp 21.02.2020].

¹⁴⁷ *Sprawozdanie stenograficzne ze 101 posiedzenia...*, s. CI/47-48.

¹⁴⁸ Emil Zygmunt Wiktor Bobrowski (ur. 18 kwietnia 1876 r. w Niepołomicach, zm. 12 kwietnia 1938 r. w Krakowie) – pułkownik lekarz Wojska Polskiego, działacz socjalistyczny. W latach 1885-1919 w Polskiej Partii Socjaldemokratycznej (PPSD). W latach 1904-1913 sekretarz Komitetu Wykonawczego tej partii, później w okresie 1919-1930 w Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS), od 1930 r. w Bezpartyjnym Bloku Współpracy z Rządem (BBWR); https://pl.wikipedia.org/wiki/Emil_Bobrowski [dostęp 21.02.2020].

Pracy. Wniosek ten przyjęto. Mimo zakończenia obrad nad tym punktem posiedzenia posłowie lewicy (Bobrowski, Reger, Czapiński) w dalszym ciągu głośno protestowali wobec zachowania posłów PSL („Dość tej chłopskiej dyktatury!”)¹⁴⁹.

W związku z wydarzeniami kończącymi drugie czytanie ustawy o czasie pracy w przemyśle i handlu projekt ponownie trafił do Komisji Ochrony Pracy. Trzecie czytanie odbyło się w dniu 18 grudnia 1919 r. na 105. posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego.

Na posiedzeniu rozpatrywano ustawę w redakcji przyjętej przez Izbę w drugim czytaniu oraz poprawki do niej połączonej Komisji Ochrony Pracy i Przemysłowo-Handlowej, tudzież poprawki mniejszości komisji¹⁵⁰. Marszałek Sejmu zdecydował, że co do poprawek większości będą uznane za przyjęte, o ile nie będzie wniosku o osobne głosowanie.

Sprawozdawcą połączonych Komisji Ochrony Pracy i Przemysłowo-Handlowej był poseł Związku Ludowo-Narodowego J. Rudnicki¹⁵¹. Sprawozdawcą mniejszości komisji był poseł Z. Żuławski.

Obrady rozpoczął sprawozdawca Rudnicki. Zaznaczył, że dyskusja na połączonych komisjach była gorąca. Zasadniczą różnicą był stosunek do art. 1. Większość komisji (22 głosy przeciw 16) ustanowiła normę maksymalną 48 godzin, a nie 46 godzin tygodniowo. W dalszej części wystąpienia uzasadniał wprowadzenie 48-godzinnego tygodnia pracy, powołując się na te same argumenty, które były przedstawiane przez zwolenników takiego uregulowania na poprzednich czytaniach ustawy. Na koniec wniósł prośbę w imieniu większości o przyjęcie ustawy w trzecim czytaniu, zgodnie z poprawkami, wniesioną przez większość połączonych komisji¹⁵².

Następnie głos zabrał sprawozdawca mniejszości komisji poseł Żuławski. Przede wszystkim podkreślił, że mniejszość komisji stanęła na stanowisku, że należy utrzymać zasady uchwalone w drugim czytaniu, tzn. 46-godzinny tydzień pracy. Ponadto zgłosił uwagę co do drobnych usterek, które wkrały się do przedstawionego posłom druku¹⁵³. Następnie podał poprawki zaproponowane przez mniejszość komisji w art. 6 b), c), d) i każdą z nich uzasadnił. Art. 6 b) dotyczył

¹⁴⁹ *Sprawozdanie stenograficzne ze 101 posiedzenia...*, s. CI/48-50.

¹⁵⁰ *Ustawa o czasie pracy w przemyśle i handlu w redakcji przyjętej przez Sejm w 2 czytaniu oraz Poprawki połączonych komisji ochrony pracy i przemysłowo-handlowej, tudzież poprawki mniejszości komisji*, Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej, Druk Nr 1232.

¹⁵¹ Jan Piotr Rudnicki (ur. 1867 r. w Warszawie, zm. 19 listopada 1944 r. w Warszawie) – poseł na Sejm Ustawodawczy 1919-1922 oraz I kadencji 1922-1927; https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000001405&find_code=SYS&local_base=ARS10 [dostęp 21.02.2020].

¹⁵² *Sprawozdanie stenograficzne ze 105 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 18 grudnia 1919 r.*, s. CV/18-19.

¹⁵³ *Mowa o Ustawie o czasie pracy w przemyśle i handlu w redakcji przyjętej przez Sejm w 2 czytaniu oraz Poprawki połączonych komisji ochrony pracy i przemysłowo-handlowej, tudzież poprawki mniejszości komisji*, Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej, Druk Nr 1232: w art. 4 zamiast „Konieczne odstępstwa od ustalonego w art. 1, 8 i 12 czasu pracy”, powinno być „w art. 1, 10, 14”; w art. 5 jest wymieniany „art. 17”, powinien być „art. 20”; w art. 6 a) zamiast „wykonanie”, powinno być „niewykonanie”; w art. 6 b) zamiast „udogodnionemi” powinno być „udowodnionemi”; w art. 6 c)

przedłużenia czasu pracy w przemyśle wskutek udowodnionej konieczności. Chodziło o ściśle ograniczenie co do ilości dni czasu, przez który pracę wolno przedłużyć. Mowa była o „najwyżej w ciągu 60 dni”¹⁵⁴. W przypadku art. 6 lit. c) stanowiącego o pracy niedzielnej robotników w zakładach produkcji ciągłej proponował usunięcie części ustępu¹⁵⁵, co będzie korzystniejsze dla robotnika, a nie przyniosłoby szkody przemysłowi. W art. 6 d) dotyczącym przedłużenia pracy ze względu na konieczności narodowe, wprowadzić poprawkę polegającą na tym, aby przedłużenie to mogło być uskutecznione tylko o tyle, o ile na to wyraźnie zgodzą się robotnicy i przedsiębiorcy¹⁵⁶. Zaproponował również wykreślenie w art. 21 fragmentu, który mówił, że działalność ustawy rozciąga się na całe terytorium Rzeczypospolitej. Uznał to za niepotrzebne, ponieważ ustawę wydaje Sejm polski, to samo przez się rozumie, że musi się ona rozciągać na całe państwo. Zaznaczył, że jest to poprawka nie mniejszości, a większości połączonych komisji¹⁵⁷. Ostatnia poprawka dotyczyła przepisów przejściowych. Polegała ona na wykreśleniu zdania pozwalającego odroczyć ustawę przez Radę Ministrów. Poprawka miała zatem na celu ograniczyć odwlekanie wprowadzenia ustawy¹⁵⁸.

W dalszej kolejności wystąpił poseł frakcji żydowskiej J. Farbstein¹⁵⁹. W swoim długim wystąpieniu argumentował stanowisko społeczności żydowskiej dotyczącej wprowadzenia wolnej niedzieli. Na koniec poparł wcześniej złożony wniosek posła Thona¹⁶⁰.

Na wniosek posła Moraczewskiego zamknięto dyskusję. Wicemarszałek Osiecki oddał głos sprawozdawcy Rudnickiemu, który podtrzymał stanowisko większości połączonych komisji. Następnie poseł Żuławski podtrzymał stanowisko mniejszości o 46-godzinnym tygodniu pracy oraz zwrócił uwagę na próbę zmiany przez większość komisji art. 4, dotyczącą odstępstwa od przyjętych uregulowań wobec robotników zatrudnionych na wsiach i miasteczkach. Brak unormowania czasu pracy dla takich robotników był według posła jeszcze bardziej niebezpieczny niż dla robotników miejskich, którzy mają większe możliwości obrony swoich praw.

zamiast liczby „50” powinna być liczba „56”, a w wierszu siódmym powinno być „tygodniu”, a nie „dniu”; patrz: *Sprawozdanie stenograficzne ze 105 posiedzenia...*, s. CL/21.

¹⁵⁴ Patrz: *Ustawa o czasie pracy w przemyśle i handlu...*, s. 5.

¹⁵⁵ W punkcie c) skreślić od połowy pierwszego do końca 4 wiersza słowa „o ile utrzymanie...tygodniowo”; patrz: *ibidem*.

¹⁵⁶ W punkcie d) w 2 wierszu zamiast słowa „ewentualnie” wstawić słowa „za zgodą”; patrz: *ibidem*.

¹⁵⁷ Na druku umieszczono jako poprawkę mniejszości; patrz: *ibidem*, s. 11.

¹⁵⁸ *Sprawozdanie stenograficzne ze 105 posiedzenia...*, s. CV/19-24.

¹⁵⁹ Jozua (Szyja) Heszal Farbstein (Farbsztein) (ur. w 1870 r. w Warszawie, zm. w 1948 r. w Jerolimie) – polityk syjonistyczny, czołowy działacz partii Mizrachi, działacz społeczny. Pełnił m.in. funkcje: przewodniczącego Organizacji Syjonistycznej w Polsce (1916-1918), członka Rady Miejskiej Warszawy (1916-1926), przewodniczącego Mizrachi w Polsce (1918-1931), posła do Sejmu RP (1919-1927), członka prezydium Tymczasowej Żydowskiej Rady Narodowej, przewodniczącego Keren ha-Jesod, prezesa Gminy Żydowskiej w Warszawie (1926-1931) i Stowarzyszenia Kupców Żydowskich; [http://www.jhi.pl/psj/Farbstein_\(Farbsztein\)_Jozua_\(Szyja\)_Heszal](http://www.jhi.pl/psj/Farbstein_(Farbsztein)_Jozua_(Szyja)_Heszal) [dostęp 21.02.2020].

¹⁶⁰ Szerzej *Sprawozdanie stenograficzne ze 105 posiedzenia...*, s. CV/24-33.

Jeśli miałyby to być przyjęte, zaproponował dookreślenie polegające na dodaniu po słowie miasteczkach „do 3.000 mieszkańców”. Na koniec odniósł się jeszcze raz negatywnie do art. 22, który dotyczył rewizji ustawy w drodze konstytucji, w przypadku sprzeczności z postanowieniami umów międzynarodowych¹⁶¹.

Dyskusja została wyczerpana i przystąpiono do głosowania. Najważniejsze poprawki większości komisji dotyczące wprowadzenia 48-godzinnego tygodnia pracy (art. 1) zostały odrzucone. Przyjęto bez głosowania drobną poprawkę redakcyjną w art. 1 i art. 2.

Kolejne poprawki, przeciwko którym protestował sprawozdawca Żuławski, związane z czasem pracy w rzemiosłach na wsi i w miasteczkach (art. 4)¹⁶², zostały przyjęte. Przyjęto również poprawkę formalną w art. 5.

Kolejne głosowanie dotyczyło poprawek do art. 6. Kilka z nich miało charakter formalny, które zostały przyjęte bez głosowania¹⁶³. Głosowano nad poprawką mniejszości komisji dotyczącą ograniczenia do 60 dni przedłużenia czasu pracy spowodowanego szczególnymi potrzebami zakładu pracy oraz poprawką dotyczącą wykreślenia fragmentu art. 6 lit. c)¹⁶⁴.

Poprawki odrzucono. Bez głosowania przyjęto również poprawki mniejszości do art. 8¹⁶⁵. W związku z dotychczasowym głosowaniem poprawki większości dotyczące skreślenia art. 8 i 9 stały się bezprzedmiotowe. Następnie głosowano nad wzbudzającymi emocje poprawkami frakcji żydowskiej dotyczącymi art. 10. Wszystkie zostały w głosowaniu odrzucone¹⁶⁶. Kolejne poprawki miały głównie charakter redakcyjny i wszystkie zostały przyjęte bez głosowania (art. 11-21), za wyjątkiem art. 18 oraz 22, które w głosowaniu zostały skreślone¹⁶⁷.

W przypadku przepisów przejściowych przyjęto bez głosowania poprawkę większości komisji¹⁶⁸. Natomiast odrzucono poprawkę mniejszości dotyczącą pozbawienia Rady Ministrów możliwości dalszego odroczenia ustawy (art. 1). Pozostałe przepisy przejściowe zostały przyjęte (art. 2 i 3).

W ten sposób ustawa o czasie pracy w przemyśle i handlu wraz z przepisami przejściowymi została przyjęta¹⁶⁹.

Zakończenie

Ustawa o czasie pracy w przemyśle i handlu z dnia 18 grudnia 1919 r. odegrała niezwykle istotną rolę w zakresie ustawodawstwa socjalnego w okresie II RP.

¹⁶¹ *Ibidem*, s. CV/33-36.

¹⁶² Patrz: *Ustawa o czasie pracy w przemyśle i handlu...*, s. 3, 5.

¹⁶³ Patrz: *ibidem*, s. 5 oraz *Sprawozdanie stenograficzne ze 105 posiedzenia...*, s. CV/37-39.

¹⁶⁴ Patrz: pkt 1) i 2), *Ustawa o czasie pracy w przemyśle i handlu...*, s. 5.

¹⁶⁵ Treść art. 8 patrz: *ibidem*, s. 7.

¹⁶⁶ Patrz: *Sprawozdanie stenograficzne ze 105 posiedzenia...*, s. CV/40-41.

¹⁶⁷ Szerzej patrz: *ibidem*, s. CV/41 oraz *Ustawa o czasie pracy w przemyśle i handlu...*, s. 7 i 9.

¹⁶⁸ Patrz: *Ustawa o czasie pracy w przemyśle i handlu...*, s. 13.

¹⁶⁹ Patrz: *Sprawozdanie stenograficzne ze 105 posiedzenia...*, s. CV/41-42.

Należy zaznaczyć, że w wyniku wyjątkowej sytuacji panującej w odrodzonym państwie polskim to nie rząd odegrał kluczową rolę w tworzeniu projektu ustawy o czasie pracy. Wprawdzie wydał dekret z 23 listopada 1918 r. o 8-godzinny dzień pracy, jednak dekret ten nie regulował szeregu spraw związanych z długością czasu pracy. Wydany w pośpiechu spotkał się z negatywną oceną sejmowej Komisji Ochrony Pracy, złożonej w przewodzie ze zwolenników rozwiązań proponowanych przez Polską Partię Socjalistyczną, która postanowiła nie występować z wnioskiem o konstytucyjne zatwierdzenie dekretu przez Sejm i opracowała własny projekt ustawy. Został on następnie rozesłany do organizacji zawodowych pracowników i pracodawców. Po uwzględnieniu wszystkich przedstawionych opinii komisja przyjęła projekt w ostatecznej redakcji, utrzymując 8-godzinny dzień pracy oraz 46-godzinny tydzień pracy. Następnie został on przekazany do sejmowej Komisji Przemysłowo-Handlowej, zdominowanej przez zwolenników Związku Ludowo-Narodowego¹⁷⁰, która podtrzymała zawartą w projekcie normę 8-godzinnego dnia pracy, ale nie uwzględniła 46-godzinnego tygodnia pracy, w zamian proponując 48-godzinny tydzień pracy. Następnie w Sejmie Ustawodawczym odbyła się długa debata nad projektem, który ostatecznie został przyjęty dopiero w trzecim czytaniu. W trakcie uchwalania projektu ustawy, poprzez wystąpienia przedstawicieli kilku partii politycznych, można było zauważyć różne koncepcje dotyczące nie tylko podejścia do czasu pracy, ale również do kwestii ustawodawstwa socjalnego, a także wizji rozwoju gospodarczego Polski w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości. Głównymi siłami politycznymi, które wpłynęły na ustawę o czasie pracy, były partie socjalistyczne z Polską Partią Socjalistyczną na czele, opowiadającą się m.in. za 46-godzinnym tygodniem pracy, oraz Związkiem Ludowo-Narodowym, który domagał się m.in. 48-godzinnego tygodnia pracy. Dodatkowo w trakcie czytania projektu ustawy widoczny był problem społeczny, w tym przypadku związany z mniejszością żydowską, która domagała się pogodzenia przepisów ustawy ze zwyczajami swojej społeczności.

Warto dodać, że niektóre przepisy ustawy nie tylko wyprzedzały regulacje konwencji międzynarodowych, ale także podobne ustawy innych państw. Główne postanowienia dotyczyły wprowadzenia nie tylko 46-godzinnego tygodnia pracy, ale także m.in. zakazu pracy nocnej, zakazu pracy w niedzielę i święta, skrócenia czasu pracy w zakładach pracy, gdzie praca była szczególnie szkodliwa, korzystne unormowanie dodatku za pracę w godzinach nadliczbowych¹⁷¹.

¹⁷⁰ Wpływ na rozwiązania przyjęte przez Komisję Przemysłowo-Handlowej miało Towarzystwo Przemysłowców Guberni Królestwa Polskiego, którego kontynuacją był założony 15 grudnia 1919 r. Lewiatan (właśc. Centralny Związek Polskiego Przemysłu, Górnictwa, Handlu i Finansów). Na czele tych organizacji stał A. Wierzbicki będący posłem Związku Ludowo-Narodowego oraz członkiem Komisji Przemysłowo-Handlowej.

¹⁷¹ M. Świącicki, *op. cit.*, s. 22; szerzej na temat poszczególnych regulacji ustawy o czasie pracy z 1919 r. patrz: S. Kwiecień, *Czas pracy w przemyśle i handlu, [w:] Ochrona pracy w okresie międzywojennym w Polsce*, red. K. Dąbrowski, S. Kwiecień, Lublin 2015, s. 49-60.

Ustawa o czasie pracy z 1919 r. była w okresie międzywojennym wielokrotnie zmieniana. Najistotniejsza została dokonana na mocy ustawy z 22 marca 1933 r.¹⁷², zmieniającej tygodniową normę czasu pracy na 48 godzin oraz zmniejszającej o połowę dodatki za pracę w godzinach nadliczbowych¹⁷³. Należy podkreślić, że ustawa obowiązywała do czasu wejścia w życie ustawy z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy¹⁷⁴.

Bibliografia

Akty prawne

- Ustawa z dnia 18 grudnia 1919 r. o czasie pracy w przemyśle i handlu (Dz. U. z 1920 r. Nr 2, poz. 7).
- Ustawa z dnia 16 maja 1922 r. o urlopach dla pracowników zatrudnionych w przemyśle i handlu (Dz. U. z 1922 r. Nr 40, poz. 334).
- Ustawa z dnia 10 czerwca 1924 r. o społecznym pośrednictwie pracy (Dz. U. z 1924 r. Nr 58, poz. 585).
- Ustawa z dnia 2 sierpnia 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet (Dz. U. z 1924 r. Nr 65, poz. 636).
- Ustawa z dnia 17 marca 1932 r. o zaopatrzeniu inwalidzkim (Dz. U. z 1932 r. Nr 26, poz. 238).
- Ustawa z dnia 22 marca 1933 r. w sprawie zmian w ustawie z dnia 18 grudnia 1919 r. o czasie pracy w przemyśle i handlu (Dz. U. 1933 r. Nr 27, poz. 227).
- Ustawa z dnia 14 kwietnia 1937 r. o układach zbiorowych pracy (Dz. U. z 1937 r. Nr 31, poz. 242).
- Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz. U. z 1974 r. Nr 24, poz. 141).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 maja 1927 r. o kaucjach składanych w związku z umową o pracę (Dz. U. z 1927 r. Nr 46, poz. 409).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 4 czerwca 1927 r. o ochronie rynku pracy (Dz. U. z 1927 r. Nr 54, poz. 472)
- Rozporządzenie z dnia 14 lipca 1927 r. o inspekcji pracy (Dz. U. z 1927 r. Nr 67, poz. 590).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 sierpnia 1927 r. o zapobieganiu chorobom zawodowym i ich zwalczaniu (Dz. U. z 1927 r. Nr 78, poz. 676).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 marca 1928 r. o bezpieczeństwie i higienie pracy (Dz. U. z 1928 r. Nr 35, poz. 325).

¹⁷² Ustawa z dnia 22 marca 1933 r. w sprawie zmian w ustawie z dnia 18 grudnia 1919 r. o czasie pracy w przemyśle i handlu (Dz. U. z 1933 r. Nr 27, poz. 227).

¹⁷³ Szerzej o poszczególnych postanowieniach i dalszych losach ustawy patrz A. Raczyński, *Polskie prawo pracy*, Warszawa 1930, s. 106-115; I. Rosenblüth, *Pracy prawo*, [w:] *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego*, t. III, Warszawa 1937, s. 1714-1716; M. Świącicki, *op. cit.*, s. 94-99, 210-242; S. Kwiecień, *op. cit.*, s. 45-48.

¹⁷⁴ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz. U. z 1974 r. Nr 24, poz. 141).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz. U. z 1933 r. Nr 82, poz. 598).

Rozporządzenie z dnia 24 października 1934 r. Prawo o sądach pracy (Dz. U. z 1934 r. Nr 95, poz. 854).

Źródła drukowane. Materiały parlamentarne

Komisje Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 15 grudnia 1920 roku, Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej 1921, Druk Nr 2390.

Sprawozdanie komisji ochrony pracy w przedmiocie konstytucyjnego zatwierdzenia dekretu z dnia 23 listopada 1918 r. o 8-mio godzinnym dniu pracy (Dz. Pr. Nr 17 r. 1918), Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej, Druk Nr 932.

Sprawozdanie komisji przemysłowo-handlowej w przedmiocie konstytucyjnego zatwierdzenia dekretu z dnia 23 listopada 1918 r. o 8-mio godzinnym dniu pracy (Dz. Praw Nr 17 z roku 1918), Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej, Druk Nr 1136.

Sprawozdanie stenograficzne z 2 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 14 lutego 1919 r.

Sprawozdanie stenograficzne z 3 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 20 lutego 1919 r.

Sprawozdanie stenograficzne z 97 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 12 listopada 1919 r.

Sprawozdanie stenograficzne z 99 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 14 listopada 1919 r.

Sprawozdanie stenograficzne z 100 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 18 listopada 1919 r.

Sprawozdanie stenograficzne ze 101 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 20 listopada 1919 r.

Sprawozdanie stenograficzne ze 105 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 18 grudnia 1919 r.

Tymczasowy Regulamin obrad Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej, Druk Nr 1 z 1919 r.

Ustawa o czasie pracy w przemyśle i handlu w redakcji przyjętej przez Sejm w 2 czytaniu oraz Poprawki połączonych komisji ochrony pracy i przemysłowo-handlowej, tudzież poprawki mniejszości komisji, Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej, Druk Nr 1232.

Literatura

Baszak Ł., *Obowiązki stron w umowie o pracę w Kodeksie zobowiązań z 1933 roku*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 3864, „Prawo. Studia Historycznoprawne” 2018, t. CCCXXV.

Baszak Ł., *Regulacje prawne umowy o pracę pracowników umysłowych w latach 1928–1939*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2016, vol. 5, nr 1.

- Baszak Ł., *Regulacje prawne umowy o pracę robotników w latach 1928–1939*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2017, vol. 6, nr 2.
- Jastrzębowski M., *Czas pracy u nas i za granicą (porównanie ustaw zagranicznych)*, „Przegląd Gospodarczy” 1924, R. V, nr 4.
- Jończyk J., *Ochrona pracy kobiet i młodocianych w polskim przemyśle w latach 1918-1939*, Warszawa 1961.
- Kumaniecki K.W., *Zbiór najważniejszych dokumentów do powstania państwa polskiego*, Kraków-Warszawa 1920.
- Kwiecień S., *Czas pracy w przemyśle i handlu*, [w:] *Ochrona pracy w okresie międzywojennym w Polsce*, red. K. Dąbrowski, S. Kwiecień, Lublin 2015.
- Landau Z., *Polskie ustawodawstwo pracy i jego realizacja w latach 1918 – 1923*, „Kwartalnik Historyczny” 1968, R. 75, nr 3.
- Płaza S., *Historia praw w Polsce na tle porównawczym, cz. 3. Okres międzywojenny*, Kraków 2001.
- Raczyński A., *Polskie Prawo Pracy*, Warszawa 1930.
- Rosenblüth I., *Pracy prawo*, [w:] *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego*, t. III, Warszawa 1937.
- Rosenblüth I., *Układy zbiorowe pracy: komentarz. Ustawa o układach zbiorowych pracy. Rozporządzenia wykonawcze. Wyciągi z motywów ustawodawczych. Przepisy związkowe. Zatargi zbiorowe. Wzory układów zbiorowych pracy i innych aktów prawnych*, Kraków 1937.
- Rzepecki T., *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919 roku*, Poznań 1920.
- Święcicki M., *Instytucje polskiego prawa pracy w latach 1918–1939*, Warszawa 1960.
- Tomaszewska A., *Aneksy*, [w:] A. Ajnenkiel, *Historia Sejmu polskiego*, t. II. cz. 2. *II Rzeczpospolita*, Warszawa 1989.
- Tusiński P.A., *Komisja Spraw Zagranicznych Sejmu Ustawodawczego (1919-1922) jako podmiot polityki zagranicznej w pierwszych latach II Rzeczypospolitej*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2015, t. XII.
- Wierzbiński A., *Wspomnienia i dokumenty (1877-1920)*, t. I, Warszawa 1957.

Źródła internetowe

- https://bs.sejm.gov.pl/F?func=findb&request=000001227&find_code=SYS&local_base=ARS10.
- https://bs.sejm.gov.pl/F?func=findb&request=000000736&find_code=SYS&local_base=ARS10.
- https://bs.sejm.gov.pl/F?func=findb&request=000001668&find_code=SYS&local_base=ARS10.
- https://bs.sejm.gov.pl/F?func=findb&request=000000155&find_code=SYS&local_base=ARS10.
- https://bs.sejm.gov.pl/F?func=findb&request=000001405&find_code=SYS&local_base=ARS10.

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Towarzystwo-Przemyslowcow-Guberni-Krolestwa-Polskiego;3988452.html>.

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Centralny-Zwiazek-Polskiego-Przemyslu-Gornictwa-Handlu-i-Finansow;3884164.html>.

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Zulawski-Zygmunt;4003192.html>.

https://www.jhi.pl/psj/Perl_Feliks.

[https://www.jhi.pl/psj/Grunbaum_Izaak_\(Icchak\)](https://www.jhi.pl/psj/Grunbaum_Izaak_(Icchak)).

[https://www.jhi.pl/psj/Hirschhorn_Samuel_\(Szmuel\)_\(1876_Slonim_-_1942_Warszawa\)](https://www.jhi.pl/psj/Hirschhorn_Samuel_(Szmuel)_(1876_Slonim_-_1942_Warszawa)).

[http://www.jhi.pl/psj/Farbstein_\(Farbsztein\)_Joszua_\(Szyja\)_Heszal](http://www.jhi.pl/psj/Farbstein_(Farbsztein)_Joszua_(Szyja)_Heszal).

https://pl.wikipedia.org/wiki/Franciszek_Ma%C5%9Bblanka.

[https://pl.wikipedia.org/wiki/Andrzej_Wierzbicki_\(polityk\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Andrzej_Wierzbicki_(polityk)).

https://pl.wikipedia.org/wiki/Ernest_Adam.

[https://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Styczy%C5%84ski_\(ksi%C4%85dz\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Styczy%C5%84ski_(ksi%C4%85dz)).

https://pl.wikipedia.org/wiki/Miko%C5%82aj_Nader.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Ozjasz_Thon.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Eugeniusz_Oko%C5%84.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Ignacy_Schiper.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Reger.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Wo%C5%BAnicki.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Julian_Eberhardt.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Kazimierz_Czapi%C5%84ski.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Andrzej_%C5%9Aredniawski.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Moj%C5%BCesz_Elias_Halpern.

[https://pl.wikipedia.org/wiki/Zygmunt_Kaczy%C5%84ski_\(duchowny\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Zygmunt_Kaczy%C5%84ski_(duchowny)).

https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Kanty_Federowicz.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Emil_Bobrowski.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Bronis%C5%82aw_Ziemi%C4%99cki.